

PRAKTIKUM ZA USLUGE

Sarajevo, april 2023. godine

Sadržaj

1.	<u>UVOD</u>	3
2.	<u>KLASIFIKACIJA I MJERENJE USLUGA</u>	4
3.	<u>ZNAČAJ USLUGA</u>	12
4.	<u>STATISTIKA TRGOVINE USLUGAMA</u>	17
4.1.	<u>Globalna trgovina uslugama</u>	17
4.2.	<u>Vanjska trgovina Bosne i Hercegovine u uslugama</u>	23
5.	<u>REGULISANJE TRGOVINE USLUGAMA</u>	30
5.1.	<u>Multilateralno regulisanje (WTO GATS)</u>	32
5.2.	<u>Regionalno regulisanje (EU SAA, CEFTA 2006)</u>	38
5.2.1.	<u>Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom (SAA)</u>	38
5.2.2.	<u>Novi Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini (CEFTA 2006)</u>	41
5.3.	<u>Nacionalno zakonodavstvo, institucije i strategije</u>	46
6.	<u>DODATAK: TRANSPORTNI SEKTOR BIH</u>	53

1. UVOD

U nacionalnoj ekonomiji postoje tri glavna sektora – primarni sektor (poljoprivreda i rudarstvo), sekundarni sektor (industrija) i tercijarni sektor (usluge). Prva dva sektora odnose se na proizvodnju robe, dok se treći odnosi na pružanje usluga. Za ostvarivanje uravnoteženog ekonomskog razvoja neophodno je paralelno razvijati sva tri sektora. Međutim, značaj svakog od njih za globalnu i nacionalnu ekonomiju neminovno se mijenjao tokom vremena. Najprije je stoljećima dominirao primarni sektor, da bi zatim proces industrijalizacije uzrokovao smanjivanje njegovog značaja i doveo do naglog izbijanja industrijskog sektora u prvi plan. S globalizacijom svjetske ekonomije i sve intenzivnijim kretanjem faktora proizvodnje između zemalja krajem XX i početkom XXI stoljeća došlo je do nove velike promjene – uslužni sektor je u mnogim zemljama, posebno onim razvijenijim, postao najznačajniji i najdinamičniji ekonomski sektor.

Danas uslužni sektor u razvijenim zemljama učestvuje u stvaranju dodane vrijednosti, zaposlenosti i stranim investicijama približno koliko i ostala dva sektora zajedno, a ujedno se odlikuje i brzim rastom udjela u međunarodnoj trgovini. Sličan trend sve više dolazi do izražaja i u zemljama u razvoju, pa tako i u Bosni i Hercegovini (BiH).

U posljednjem desetljeću uslužni sektor BiH se po svojoj veličini i značaju za domaću ekonomiju približio uslužnim sektorima razvijenijih zemalja. Udio usluga u bruto domaćem proizvodu i zaposlenosti uveliko je premašio 50%. Međutim, značaj usluga daleko je manji u pogledu udjela u vanjskoj trgovini zemlje. Iako je bilans usluga BiH u razmjeni sa inostranstvom uvijek bio pozitivan, skromne vrijednosti izvoza usluga upućuju na potrebu podsticanja internacionalizacije uslužnog sektora. U tu svrhu neophodno je intenziviranje različitih aktivnosti na reformi, liberalizaciji i promociji uslužnog sektora, uz aktivno učešće svih aktera koji tom procesu mogu doprinijeti – kako državnih institucija, tako i poslovne zajednice i komora na raznim nivoima.

Vanjskotrgovinska komora BiH nastoji dati svoj doprinos tom procesu, što se između ostalog ogleda i u jednom od njenih aktuelnih projekata – projektu podsticanja internacionalizacije

usluga. U okviru projekta pripremljen je Praktikum za usluge koji je prvenstveno namijenjen kompanijama koje pružaju usluge na domaćem tržištu ili kompanijama koje namjeravaju da se bave uslužnim djelatnostima. Praktikum sadrži niz opštih i specifičnih informacija koje tim kompanijama treba da pomognu da prošire svoju djelatnost i na međunarodno tržište. Ujedno može biti od koristi i uslužnim kompanijama koje već imaju vanjskotrgovinske aktivnosti, ali nastoje povećati svoje međunarodno tržišno učešće.

2. KLASIFIKACIJA I MJERENJE USLUGA

Usluge obuhvataju brojne nematerijalne proizvode i aktivnosti koje nije uvijek jednostavno definisati, niti razgraničiti. Za razliku od robe, usluge najčešće odlikuje nepostojanje ili samo djelimično postojanje materijalne supstance, te nemogućnost da se razdvoji momenat proizvodnje od momenta razmjene odnosno potrošnje. Roba se može proizvesti, skladištiti, razmijeniti i koristiti u bilo koje vrijeme, dok je za većinu usluga karakteristična istovremena proizvodnja, razmjena i potrošnja. Kod mnogih vrsta usluga nalazimo specifične osobine koje omogućavaju njihovo prepoznavanje i razdvajanje od robe: neopipljivost (eng. *intangibility*), nevidljivost (eng. *invisibility*), nepostojanost (eng. *transience*) i nemogućnost skladištenja (eng. *non-storability*).

Za potrebe vođenja nacionalnog računovodstva, nekoliko globalnih institucija (EC, IMF, OECD, UN, WB) zajednički je pripremila priručnik "Sistem nacionalnih računa" ([SNA – System of National Accounts](#)) koji definiše usluge kao rezultat proizvodne aktivnosti koja:

- mijenja stanje ili uslove potrošnje korisnika usluge (eng. *change-effecting services*), ili
- olakšava razmjenu robe, finansijskih sredstava i dr. – tzv. provizijske usluge (eng. *margin services*).

U prvom slučaju radi se o uslugama koje mijenjaju stanje robe u vlasništvu korisnika usluga (npr. transport, čišćenje, popravka ili transformacija robe), fizičko stanje korisnika usluge (medicinski tretman, kozmetički tretman i sl.) ili psihičko stanje korisnika usluge (edukacija, konsalting, zabava itd.). U drugom slučaju radi se o uslugama posredovanja u kojima jedan institucionalni subjekt olakšava promjenu vlasništva nad robom, drugim uslugama ili finansijskom imovinom između drugih institucionalnih subjekata (veleprodaja, maloprodaja, osiguranje, finansijske usluge itd.).

Oba navedena oblika usluga mogu se dalje razvrstati na tržišne usluge i netržišne usluge. Tržišne usluge su one koje se pružaju po ekonomski značajnim cijenama, a odluke šta i koliko nuditi donose pružaoci usluga. Netržišne usluge pružaju se besplatno ili po cijenama koje nisu ekonomski značajne. Radi se o pojedinačnim ili kolektivnim uslugama koje pružaju državne institucije ili privatne netržišne i neprofitne institucije (npr. sportski klubovi, vjerska udruženja itd.).

Ne postoji jedinstvena klasifikacija usluga – različite međunarodne institucije su kreirale klasifikacije usluga prema svojim potrebama, koristeći pri tome različite kriterije.

Klasifikacije usluga prema međunarodnim organizacijama

UN/IMF	WTO – International Trade Statistics
<ol style="list-style-type: none"> 1. Transportne usluge 2. Turističke usluge 3. Komunikacijske usluge 4. Građevinske usluge 5. Usluge osiguranja 6. Finansijske usluge 7. Kompjuterske i informacijske usluge 8. Tantijeme i licencne naknade 9. Ostale poslovne usluge 10. Lične, kulturne i rekreativne usluge 11. Državne usluge 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Transportne usluge 2. Turističke usluge 3. Ostale komercijalne usluge <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Komunikacijske usluge 3.2. Građevinske usluge 3.3. Usluge osiguranja 3.4. Finansijske usluge 3.5. Kompjuterske i informacijske usluge 3.6. Tantijeme i licencne naknade 3.7. Ostale poslovne usluge 3.8. Lične, kulturne i rekreativne usluge
<i>Izvor: BOPSS</i>	<i>Izvor: WTO International Trade Statistics</i>
OECD (ISIC Rev. 4)	WTO GATS
<ol style="list-style-type: none"> 1. Veleprodaja i maloprodaja 2. Hotelijerstvo i ugostiteljstvo 3. Transport i skladištenje 4. Informacijske i komunikacijske usluge 5. Finansijske usluge i usluge osiguranja 6. Usluge vezane za nekretnine 7. Administrativne usluge i usluge podrške 8. Stručne, naučne i tehničke usluge 9. Javna administracija, obrazovne, zdravstvene i socijalne usluge 10. Umjetnost, zabava i rekreacija 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Poslovne usluge 2. Komunikacijske usluge 3. Građevinske i inženjerske usluge 4. Usluge distribucije 5. Obrazovne usluge 6. Ekološke usluge 7. Finansijske usluge 8. Zdravstvene i društvene usluge 9. Turističke usluge i usluge putovanja 10. Rekreativne, kulturne i sportske usluge 11. Transportne usluge 12. Ostale usluge
<i>Izvor: OECD</i>	<i>Izvor: MTN.GNS/W/120</i>

Ničanska klasifikacija ([NC – Nice Classification](#)) koja je uspostavljena Sporazumom iz Nice ([Nice Agreement](#)) 1957. godine i koju svakih nekoliko godina inovira i objavljuje Svjetska organizacija za intelektualnu svojinu ([WIPO – World Intellectual Property Organization](#)), koristi

se za klasifikovanje proizvoda u svrhu registracije žigova. Međunarodna klasifikacija roba i usluga prema Ničanskoj klasifikaciji iz 2019. godine obuhvata dvije grupe/liste proizvoda:

- Listu roba sa objašnjenjima koja obuhvata 34 klase roba, i
- Listu usluga sa objašnjenjima koja obuhvata 11 klasa usluga.

Ničanska klasifikacija (11. izdanje iz 2019. godine) – Klase usluga:

- Klasa 35: oglašavanje; vođenje poslova; poslovno upravljanje; kancelarijski poslovi.
- Klasa 36: osiguranje, finansijski poslovi; novčani (monetarni) poslovi; poslovi vezani za nepokretnosti.
- Klasa 37: građevinsko konstruisanje; popravljane, usluge instaliranja.
- Klasa 38: telekomunikacije.
- Klasa 39: transportne usluge; pakovanje i skladištenje robe; organizovanje putovanja.
- Klasa 40: obrađivanje materijala.
- Klasa 41: obrazovne usluge; pripremanje obuke; razonoda; sportske i kulturne aktivnosti.
- Klasa 42: naučne i tehnološke usluge i istraživanje i projektovanje u vezi s navedenim uslugama; usluge industrijske analize i istraživanja; projektovanje i razvoj kompjuterskog hardvera i softvera; pravne usluge.
- Klasa 43: usluge obezbjeđivanja hrane i pića; privremeni smještaj.
- Klasa 44: medicinske usluge; veterinarske usluge; higijenska zaštita i njega ljepote za ljude ili životinje; agrikulturne, hortikulturne i šumarske usluge.
- Klasa 45: individualne i društvene usluge koje pružaju drugi, radi zado voljavanja potreba pojedinaca; usluge obezbjeđenja radi zaštite imovine i lica.

Usluge se statistički evidentiraju i prate pomoću **međunarodnih statističkih klasifikacija**, od kojih izdvajamo tri glavna tipa:

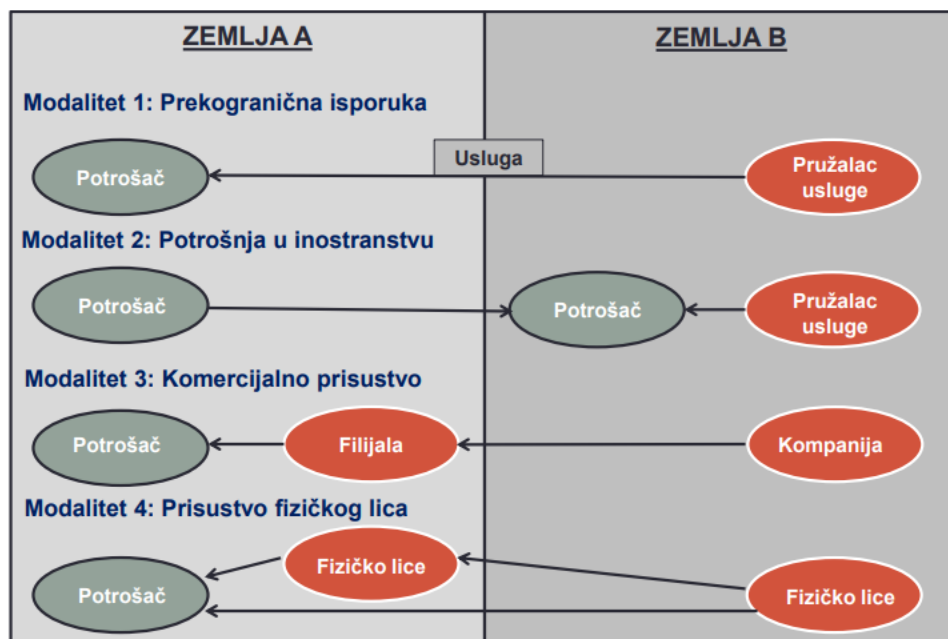
- **BOPS – Statistika platnog bilansa** (*Balance of Payments Statistics*) – klasifikacija zasnovana na međunarodnim transakcijama robom i uslugama; trenutno je u upotrebi verzija [BPM6](#);
- **ISIC – Međunarodna standardna industrijska klasifikacija** (*International Standard Industrial Classification*) – klasifikacija zasnovana na djelatnostima; trenutno je u upotrebi verzija [ISIC Rev. 4](#);
- **CPC – Centralna klasifikacija proizvoda** (*Central Product Classification*) – klasifikacija zasnovana na proizvodima tj. robi i uslugama; trenutno je u upotrebi verzija [CPC 2.1](#)

Centralna klasifikacija proizvoda je prva međunarodna klasifikacija proizvoda koja je potpuna – obuhvata svu robu i usluge. Zasniva se na fizičkim karakteristikama robe i prirodi pruženih usluga. Za razliku od ISIC, CPC pruža viši stepen razvrstavanja, jer postoji više proizvoda nego što postoji djelatnosti: CPC razlikuje skoro 600 uslužnih proizvoda za razliku od ISIC koja obuhvata 130 uslužnih aktivnosti. CPC time omogućava postizanje veće preciznosti i detalja u opisu obaveza povezanih sa uslugama.

Svjetska trgovinska organizacija ([WTO – World Trade Organization](#)) svrstava usluge u 12 osnovnih sektora koji se zatim dijele na 160 podsektora. U WTO dokumentu [W/120](#) sadržana je Sektorska klasifikacijska lista usluga ([Sectoral Classification List](#)) – sveobuhvatna lista uslužnih sektora i podsektora zasnovana na klasifikaciji CPC, s tim da WTO uglavnom prati komercijalne usluge, a isključuje državne usluge. Zbog toga WTO sistem klasifikacije uslužnih sektora treba smatrati klasifikacijom za potrebe trgovinskih pregovora, a ne statističkom klasifikacijom.

Međunarodnim uslugama smatramo usluge koje imaju elemenat inostranosti – pruža ih strano lice ili se pružaju stranom licu ili se izvršavaju na teritoriji druge države i sl. Prema WTO Opštem sporazumu o trgovini uslugama ([GATS – General Agreement on Trade in Services](#)), međunarodna trgovina uslugama može se odvijati putem četiri modaliteta snabdijevanja (eng. *modes*): prekogranična isporuka, potrošnja u inostranstvu, komercijalno prisustvo i prisustvo fizičkih lica.

Modaliteti snabdijevanja uslugama

Modalitet 1: Prekogranična isporuka (eng. *cross-border supply*)

Na ovaj način se pojedinim uslugama preko granica trguje slično kao robom – ni prodavac ni kupac, već samo usluga, prelazi granicu (npr. transportne, komunikacijske, finansijske usluge). Snabdijevanje uslugama se može odvijati putem telekomunikacija (telefon, telefaks, televizija, Internet i sl.) ili slanjem dokumenata, diskova, audio i video traka.

Modalitet 2: Potrošnja u inostranstvu (eng. *consumption abroad*)

Rezident na teritoriji svoje zemlje pruža uslugu strancu (npr. turističke i djelimično transportne usluge). Korisnik usluge (npr. turista, student, pacijent) konzumira uslugu dok se nalazi van granica svoje zemlje. Posjeta muzejima u inostranstvu, medicinski tretmani i škole stranih jezika koje se odvijaju van zemlje su tipični primjeri.

Modalitet 3: Trgovinsko (komercijalno) prisustvo (eng. *commercial presence*)

Usluga u jednoj zemlji pruža se od strane filijala/predstavništava/podružnica stranih kompanija koje posluju u toj zemlji. Primjeri su bankarske usluge od strane filijala stranih banaka, usluge liječenja u bolnicama u stranom vlasništvu, djelimično građevinske usluge itd.

Modalitet 4: Prisustvo fizičkih lica (eng. *presence of natural persons*)

Fizička lica putuju ili se privremeno sele u drugu zemlju gdje, kao nerezidenti, pružaju usluge (u vidu samozapošljavanja ili kao uposlenici neke kompanije). Primjer su arhitekti koji se privremeno sele u inostranstvo da bi nadgledali građevinske radove, zatim konsultanti itd.

Prisustvo pružaoca usluge	Drugi kriteriji	Modalitet	Primjeri
Pružalac usluge nije prisutan na teritoriji korisnika usluge	Usluga se pruža na teritoriji jedne zemlje sa teritorije strane zemlje. Usluga se pruža korisniku na teritoriji strane zemlje.	Modalitet 1: Prekogranična isporuka Modalitet 2: Petrošnja u inostranstvu	ICT, inžinjerske, računovodstvene, zdravstvene, pravne usluge... Turističke, zdravstvene, pravne usluge...
Pružalac usluge je prisutan na teritoriji korisnika usluge	Uslugu na teritoriji korisnika pruža nerezident koji je pravno lice. Uslugu na teritoriji korisnika pruža nerezident koji je fizičko lice.	Modalitet 3: Komercijalno prisustvo Modalitet 4: Prisustvo fizičkog lica	Građevinske, inžinjerske, ICT, računovodstvene, distribucijske, pravne, okolišne, zdravstvene usluge...

Izvor: Cattaneo et al, eds. (2010). *Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective*. Washington D.C.: World Bank

Primarni izvor podataka o međunarodnim transakcijama uslugama je Statistika platnog bilansa (BOPS – *Balance of Payment Statistics*) koju prikuplja Međunarodni monetarni fond ([IMF – International Monetary Fund](#)). Statistika platnog bilansa sumira transakcije jedne privrede sa ostatkom svijeta, u okviru tekućeg, kapitalnog i finansijskog računa. Podaci o trgovini uslugama prikazuju se u okviru tekućeg računa platnog bilansa i grupišu u 12 oblasti.

GLAVNE KOMPONENTE USLUGA (BPM6)
Usluge obrade robe u stranom vlasništvu
Usluge održavanja i popravki
Transport
Putovanja
Građevinarstvo
Usluge osiguranja i penzionih usluga
Finansijske usluge
Naknade za korištenje intelektualnog vlasništva
Telekomunikacijske, kompjuterske i informacione usluge
Ostale poslovne usluge
Lične, kulturne i rekreativne usluge
Robe i usluge vlade

Od 1948. godine Međunarodni monetarni fond objavljuje svoj Priručnik o platnom bilansu (BPM – *Manual of Balance of Payments*) koji sadrži statističku metodologiju za redovno i međunarodno standardizirano izvještavanje o statistici platnog bilansa. Sadašnje izdanje je šesto izdanje Priručnika o platnom bilansu i međunarodnoj investicionoj poziciji ([BPM6 – Balance of Payments and International Investment Position Manual, Sixth Edition](#)). Statistika platnog bilansa ne omogućava sveobuhvatno mjerenje usluga pruženih putem modaliteta 3 i 4, te se zato koristi Proširena klasifikacija statistike usluga platnog bilansa ([EBOPS – Extended Balance of Payments Services Classification](#)).

Značajne smjernice o mjerenju trgovine uslugama i izvorima podataka sadržane su u Priručniku o statistici međunarodne trgovine uslugama ([MSITS – Manual on Statistics of International Trade in Services](#)¹). Statistika usluga trebalo bi da pruža analitičke podatke po kategorijama usluga, po zemljama trgovinskim partnerima i po modalitetima snabdijevanja. Međutim, često je teško prikupiti detaljne podatke (zbog troškova, povjerljivosti podataka, kvaliteta statistike), te se pravi kompromis između potreba korisnika i onoga što je realno izvodljivo. Prikupljanje podataka o trgovini uslugama prema BOP je relativno dobro uspostavljeno i široko rasprostranjeno. Podaci su dostupni za većinu ekonomija, barem na nivou glavnih BOP/EBOPS komponenti. Sve veći broj zemalja takođe raščlanjuje svoju BOP/EBOPS statistiku trgovine uslugama po

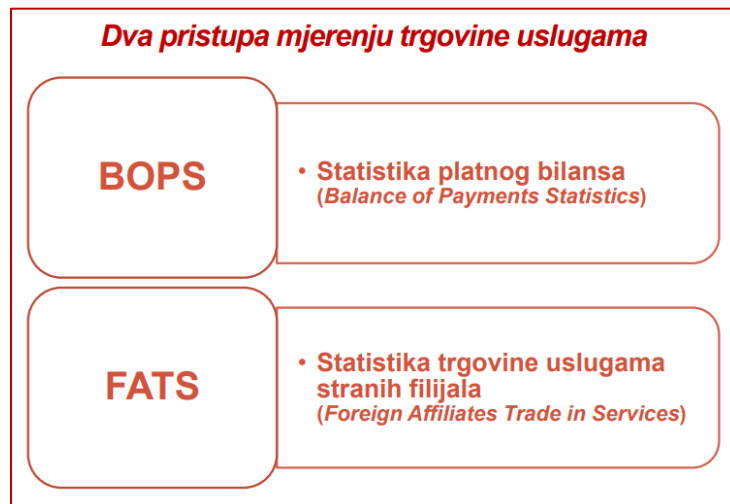
¹ MSITS je prvi put objavljen 2002. godine, a revidiran 2010. U izradi su učestvovali statistički odjeli sedam međunarodnih agencija/institucija: Međunarodni monetarni fond (IMF), Ujedinjene nacije (UN), Svjetska trgovinska organizacija (WTO), UN Konferencija o trgovini i razvoju (UNCTAD), Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), EUROSTAT i Svjetska turistička organizacija (UNWTO).

zemljama partnerima. Međutim, još uvijek nije moguće postići alociranje svake EBOPS vrste usluga prema GATS-ovim modalitetima snabdijevanja.

Centralna banka BiH (CBBiH) je nadležna za kompilaciju i diseminaciju statistike vanjskog sektora BiH². Kompilacija i diseminacija usluga vrši se prema Proširenoj klasifikaciji usluga platnog bilansa EBOPS 2010.

Platnobilansna statistika trgovine uslugama uglavnom pokriva kretanja usluga po modalitetima 1, 2 i 4. Međutim, dobavljači usluga često osnivaju podružnice u inostranstvu, kako bi bili bliže potrošaču (modalitet 3). Ove strane filijale su rezidentne u ekonomiji domaćina i njihova prodaja potrošačima ove zemlje se stoga smatra domaćim transakcijama.

Priručnik o statistici međunarodne trgovine uslugama stoga proširuje statističku definiciju međunarodne trgovine uslugama, preporučujući mjerenje usluga čije se snabdijevanje obavlja putem stranih filijala, korištenjem novog okvira koji pruža Statistika trgovine uslugama inostranih filijala (*FATS – Foreign Affiliates Trade in Services Statistics*).

FATS omogućava donekle zadovoljavajuću aproksimaciju modaliteta 3 (komercijalno prisustvo) koji se ostvaruje preko filijala na stranim tržištima, te je stoga usko povezan sa statistikom direktnih stranih ulaganja (FDI – *foreign direct investment*). FATS obuhvata skup pokazatelja

² Za više vidjeti dokumente "Metodologija za sastavljanje i diseminaciju statistike platnog bilansa za Bosnu i Hercegovinu" i "Metodologija međunarodne trgovine uslugama"; dostupno na: <https://cbbh.ba/content/read/1109>

vezanih za poslovanje povezanih kompanija koje kontroliše strani investitor, uz određen, ali ne i isključiv, fokus na usluge.

Eurostat i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj ([OECD – Organization for Economic Cooperation and Development](#)) koriste FATS upitnike, tražeći od svojih zemalja članica informacije o FATS prema djelatnosti i zemlji porijekla/destinaciji ulaganja. Pokrivenost FATS-a je relativno dobra za aktivnosti unutar zemlje, međutim, problem je za nacionalne agencije da prikupe podatke o aktivnostima koje se obavljaju van teritorije ili van nadležnosti date zemlje. Veoma mali broj zemalja ima statistiku trgovine inostranih filijala. Statistika stranih direktnih investicija pokriva širi opseg nego FATS. Institucije koje publikuju podatke o FDI su Eurostat, IMF, OECD i UNCTAD ([UN Conference on Trade and Development](#)).

Podaci o međunarodnoj trgovini uslugama dobijaju se procjenom vrijednosti te trgovine na osnovu plaćanja/naplata za usluge koje se registruju u platnom bilansu zemlje. Statistika međunarodne trgovine uslugama je daleko manje pouzdana nego statistika međunarodne trgovine robom. Vrijednost međunarodne trgovine uslugama često je potcijenjena zbog poteškoća u preciznom statističkom obuhvatanju usluga, a koje proizilaze iz sljedećeg:

- U platnom bilansu ponekad ne budu registrovana sva plaćanja, a posebno se to odnosi na izvršene ili plaćene usluge u inostranstvu od strane rezidenta druge zemlje.
- Pojedine zemlje primjenjuju različite klasifikacije usluga i transakcija vezanih za usluge.
- Postoji problem razdvajanja vrijednosti usluga od vrijednosti robe – brojne usluge koje prate robu statistički se uračunavaju u trgovinu robom (transportne, špediterske i druge usluge).
- Tantijeme i licence koji se plaćaju na trgovinu pravima intelektualne svojine ponekad se računaju kao trgovina uslugama.
- Postoji trgovina uslugama između filijala transnacionalnih kompanija (intra-firmska trgovina uslugama) koju je teže evidentirati.

Sektor usluga daje mnogo veći doprinos izvozu nego što je to prepoznato, jer su usluge često integrisane ili su u paketu sa robom ili se njima trguje indirektno kao inputima u proizvodnji robe. Zajednički projekat OECD i WTO u vezi sa statistikom trgovine zasnovanom na dodatoj vrijednosti ([TiVA – Trade in Value Added](#)) otkrio je da usluge doprinose više od polovine ukupnoj dodatoj vrijednosti izvoza velikih ekonomija, uključujući Sjedinjene Američke Države, Veliku Britaniju, Francusku, Njemačku i Italiju. Čak i u Kini, na koju se tradicionalno gleda kao

na izvoznicu robe, preko jedne trećine dodate vrijednosti u izvozu dolazi iz sektora usluga. Na globalnom nivou, prema platnobilansnoj statistici (BOPS) izvoz usluga predstavlja oko jedne četvrtine svjetskog izvoza, a prema statistici dodate vrijednosti usluge čine gotovo polovinu svjetskog izvoza.

3. ZNAČAJ USLUGA

Sektor usluga igra sve važniju ulogu u nacionalnoj i globalnoj ekonomiji, kroz stvaranje mogućnosti za veće dohotke, produktivnost, zapošljavanje, investicije i trgovinu.

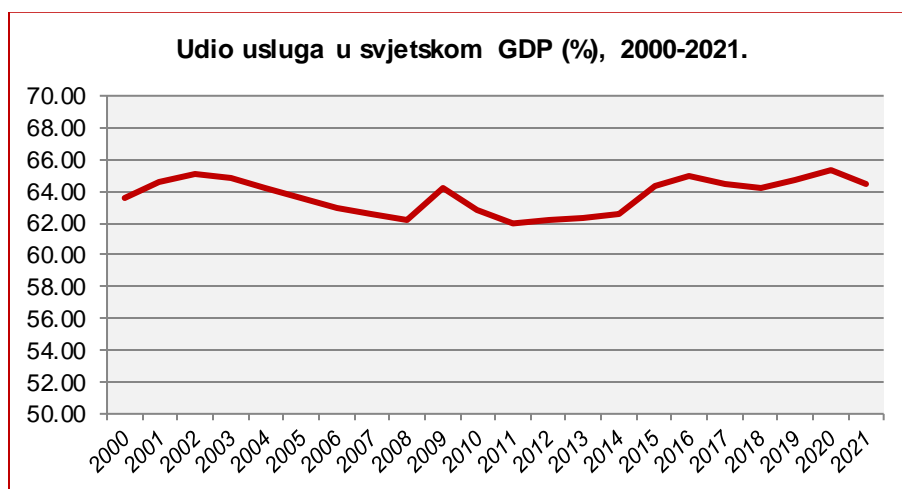
Posljednjih nekoliko desetljeća uslužni sektor raste u mnogim zemljama, kako u razvijenim, tako i u zemljama u razvoju, povećavajući svoj udio u dodatoj vrijednosti, zaposlenosti i međunarodnoj trgovini. Njegova uloga u nacionalnoj i globalnoj ekonomiji postaje time sve važnija. Danas sektor usluga dominira u globalnoj proizvodnji i zaposlenosti, uz rastuću ulogu u međunarodnoj trgovini, investicijama i globalnim lancima vrijednosti.

Značaj usluga je višestruk i vidljiv na svim nivoima nacionalne ekonomije – na makroekonomskom nivou, na nivou industrija i na nivou kompanija. Značaj za ukupnu nacionalnu ekonomiju proizilazi iz dominantnog doprinosa ovog sektora ekonomskom rastu i zaposlenosti, rastuće uloge u međunarodnoj trgovini, veće fleksibilnosti i otpornosti u globalnim finansijskim krizama, ušteda koje generira u materijalima i energentima, minimiziranja devastacije okoliša, te općenito pozitivnih eksternalija na funkcionisanje ostala dva sektora. Usluge doprinose ekonomskom rastu i zaposlenosti direktno – stvarajući dodatnu vrijednost i zapošljavajući radnu snagu, te indirektno – pružajući podršku drugim sektorima da ostvare sopstvenu dodatnu vrijednost i odgovarajući nivo zaposlenosti.

Jedna od specifičnosti sektora usluga upravo je doprinos rastu i efikasnosti brojnih i različitih korisnika u nacionalnoj ekonomiji. Mnoge uslužne djelatnosti, a posebno se to odnosi na transportne, telekomunikacijske i finansijske usluge, od ključnog su značaja za funkcionisanje i produktivnost niza privrednih grana.

Tokom posljednja dva desetljeća učešće usluga u dodatoj vrijednosti pokazuje relativno stabilan trend (u intervalu od 62 do 65%). Prema podacima Svjetske banke, usluge u svjetskom bruto

domaćem proizvodu (GDP – *gross domestic product*) učestvuju sa gotovo dvije trećine (64,4% u 2021. godini), što znači više od zbira udjela ostala dva sektora.

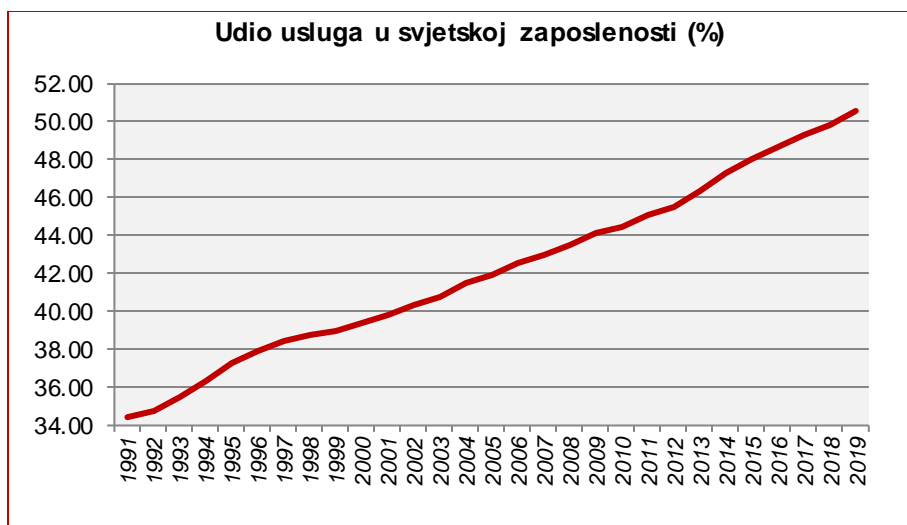
Izvor: Priređeno na osnovu podataka Svjetske banke (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>)

Budući da udio usluga u GDP ima tendenciju rasta ako se povećava dohodak *per capita*, za grupu zemalja visokog dohotka taj se udio povećao na nivo od oko 71%. U Evropskoj uniji danas na uslužni sektor otpada 65% GDP, u Japanu 70,5%, u Velikoj Britaniji 71,5%, a u Sjedinjenim Američkim Državama čak 77,6%. U zemljama srednjeg dohotka, udio usluga blago raste, te danas iznosi oko 53% za grupu kao cjelinu, iako unutar grupe postoje značajne varijacije. U zemljama niskog dohotka udio uslužnog sektora se smanjio za 5 procentnih poena u odnosu na 2000. godinu i danas iznosi 39%.

Grupacija zemalja	Udio usluga u GDP (%)		
	2000.	2010.	2021.
Svijet	63,6	62,8	64,4
Zemlje visokog dohotka	66,8	69,0	70,7
Zemlje srednjeg dohotka	49,1	49,5	52,7
Zemlje niskog dohotka	44,2	40,7	39,0

Izvor: Priređeno na osnovu podataka Svjetske banke (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>)

Evidentno je pomjeranje zaposlenih od primarnog i industrijskog sektora ka sektoru usluga, te udio usluga u ukupnoj zaposlenosti kontinuirano raste. U posljednja tri desetljeća udio usluga u svjetskoj zaposlenosti povećao se za 15 procentnih poena, na nivo od oko 51%.

Izvor: Priređeno na osnovu podataka Svjetske banke

U razvijenim zemljama je doprinos uslužnog sektora ukupnoj zaposlenosti znatno veći, te se, na primjer, u SAD i Velikoj Britaniji udio usluga u zaposlenosti kreće oko 78% odnosno 81%. U zemljama srednjeg dohotka prosječan udio je malo ispod 50%.

Grupacija zemalja	Udio usluga u zaposlenosti (%)		
	2000.	2010.	2019.
Svijet	39,4	44,5	50,6
Zemlje visokog dohotka	66,9	72,5	74,1
Zemlje srednjeg dohotka	33,6	39,2	46,8
Zemlje niskog dohotka	21,2	25,4	30,3

Izvor: Svjetska banka (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>)

U svim zemljama Zapadnog Balkana udio usluga u bruto domaćem proizvodu kreće se relativno blizu prosjeka grupe kojoj one pripadaju, u intervalu od 47,7% (u Albaniji) do 59,9% (u Crnoj Gori). U posljednja dva desetljeća najviše je porastao doprinos uslužnog sektora u Srbiji (11 procentnih poena).

Kada je u pitanju udio usluga u zaposlenosti zemalja Zapadnog Balkana, kod većine je taj udio iznad prosjeka za grupu zemalja srednjeg dohotka, a posebno kod Crne Gore kod koje se sa nivoom od 73,4% približio prosjeku razvijenih zemalja.

Zemlje Zapadnog Balkana	Udio usluga u GDP (%)			Udio usluga u zaposlenosti (%)		
	2000.	2010.	2021.	2000.	2010.	2019. ¹⁾
Albanija	44,3	44,0	47,7	34,4	37,7	43,4
Bosna i Hercegovina	54,4	55,5	54,9	44,9	49,4	50,3
Crna Gora	58,2	58,6	59,9	65,1	75,1	73,4
Sjeverna Makedonija	52,8	55,1	56,9	40,7	51,1	55,0
Srbija	40,3	51,7	51,4	46,1	52,1	57,0

1) Posljednja godina u kojoj su dostupni podaci Svjetske banke o udjelu usluga u zaposlenosti je 2019. godina.
Izvor: Svjetska banka (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>)

Uslužni sektor je takođe najveći sektor ekonomije BiH. Prema podacima³ Agencije za statistiku BiH ([BHAS](#)), udio usluga u GDP i zaposlenosti je i viši nego prema podacima Svjetske banke ([WB – World Bank](#)). Industrija i poljoprivreda stvaraju samo 35,6% dodane vrijednosti, a usluge čak 64,4%, što je relativno visoka vrijednost za jednu manje razvijenu zemlju. Najveći doprinos dolazi od trgovine (14%). Najveći rast dodane vrijednosti bilježe djelatnosti pružanja smještaja, te pripreme i usluživanja hrane (27,5%). Udio uslužnih djelatnosti u zaposlenosti iznosio je 50,3% u 2019. godini, a u uslugama su više bile zaposlene žene (62,6%) nego muškarci (42,7%).

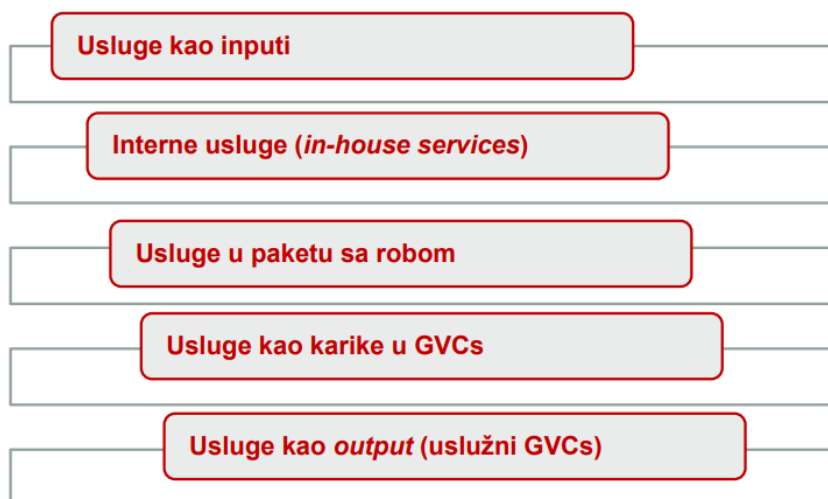
Uloga usluga takođe je sve izraženija u globalnim lancima vrijednosti (GVCs – *global value chains*). Globalni lanac vrijednosti nastaje kao rezultat geografske fragmentacije proizvodnje – to je skup aktivnosti neophodnih za proizvodnju robe ili usluge, a koje se vrše na različitim geografskim lokacijama (u različitim regijama odnosno zemljama). Usluge nalazimo i u robnim i u uslužnim GVCs. Usluge se u robnim GVCs pojavljuju kao inputi za proizvodnju robe, kao podrška međunarodnoj trgovini robom, kao proizvodi koji prate robu, te karike koje povezuju faze GVC, dok se u uslužnim GVCs pojavljuju kao outputi.

Jedan robni GVC ne uključuje samo proizvodne procese, već i pred-proizvodne procese i post-proizvodne procese koji se odvijaju u različitim dijelovima svijeta i koji sadrže različite usluge. Prema nekim istraživanjima, lanci vrijednosti koriste širok spektar usluga – od samo 37 vrsta do čak 74 vrste uslužnih djelatnosti. U pred-proizvodnim procesima to su istraživanje i razvoj, dizajn, nabavka i transport inputa i dr. U post-proizvodnim procesima to su pakovanje, transport, skladištenje, oglašavanje, prodaja

³ Agencija za statistiku BiH (BHAS), "Bruto domaći proizvod prema proizvodnom, dohodovnom i rashodnom pristupu 2021", Tematski bilten 01, Sarajevo, 2023.; Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2023/NAC_00_2021_TB_1_BS.pdf

Novi globalni fenomen čija se pojava veže uz globalne lance vrijednosti je servisifikacija (eng. *servicification*) – servisifikacija znači da proizvodne kompanije, a ne samo uslužne kompanije, pružaju i koriste, pa čak i prodaju i izvoze usluge.

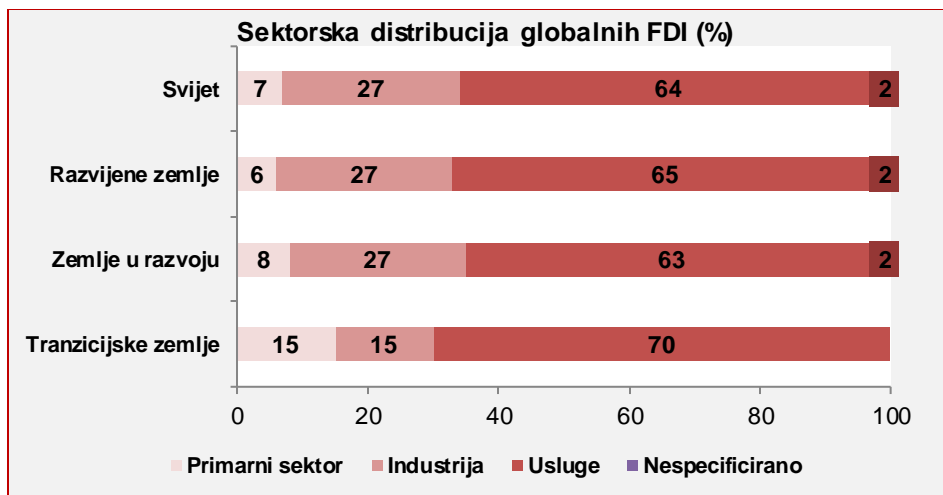
Uloga usluga u globalnim lancima vrijednosti

Bilo koji lanac vrijednosti počinje istraživanjem i razvojem, projektovanjem i inženjeringom koji su inputi usluga. Neki inputi usluga su horizontalni – potrebni su bilo kojoj vrsti kompanije u bilo kojem lancu vrijednosti (tržišno informisanje, konsalting, pravne usluge i sl.), dok su drugi vertikalni tj. specifični za određene lance vrijednosti u industrijskom sektoru. Druga važna dimenzija servisifikacije su interne usluge unutar proizvodnih kompanija – kompanije razvijaju sopstvene aktivnosti istraživanja i razvoja ili svoje IT kapacitete, kao i razne usluge podrške. Treći aspekt servisifikacije je sve veća prodaja usluga „u paketu“ sa robom: kompanije dodaju usluge svojoj robi (usluge transporta, montaže, održavanja, popravke i sl.), te na taj način nastoje diferencirati ponudu u odnosu na konkurente i povećati svoje tržišno učešće. Usluge igraju ključnu ulogu i kao „ljepilo“ ili facilitator za GVC: omogućavaju i olakšavaju fragmentaciju proizvodnje u GVC, jer povezuju proizvodne aktivnosti među zemljama u vidu transporta, komunikacije, logistike, finansija itd.

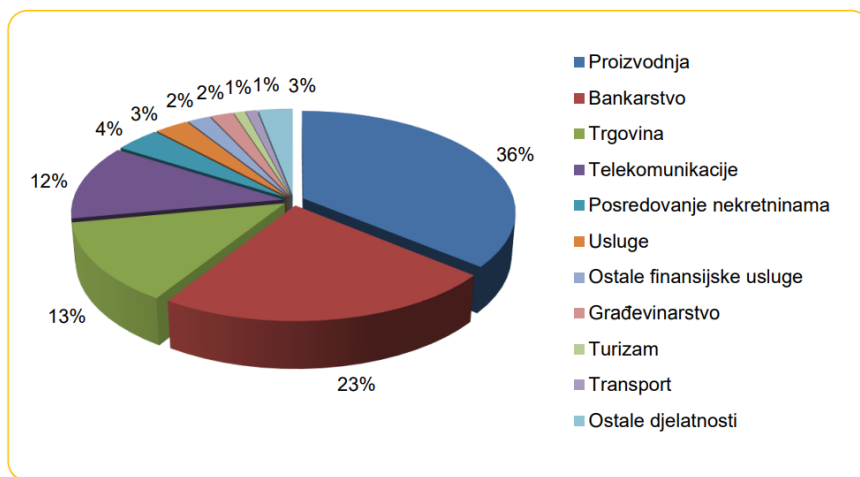
Konačno, usluge nisu samo inputi ili proizvodi vezani za robu, one su takođe output lanaca vrijednosti.

Uslužni sektor takođe je sektor koji privlači najviše stranih direktnih investicija – između 60 i 70% ukupnih FDI kako u razvijenim, tako i u zemljama u razvoju.

Izvor: UNCTAD

U BiH usluge sa 64% udjela takođe dominiraju u strukturi ukupnih FDI. Pri tome su strani investitori najviše uložili u bankarski sektor (23%), zatim trgovinu (13%) i telekomunikacije (12%).

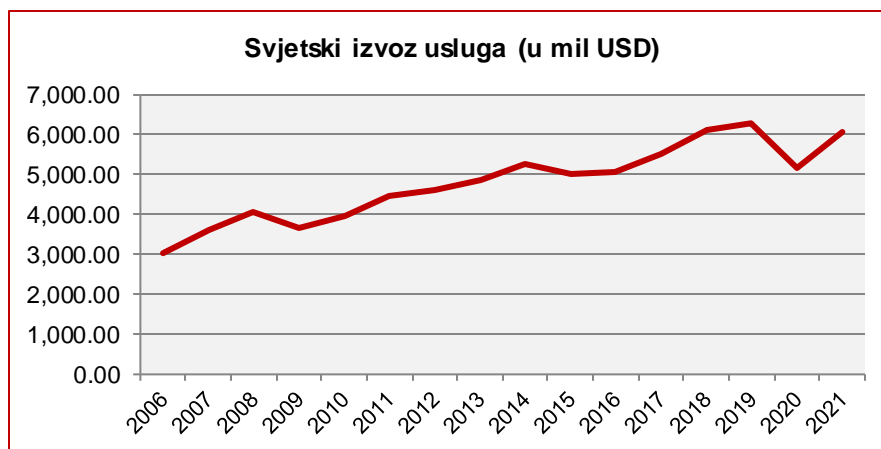
Izvor: Centralna banka BiH (CBBH), august 2022. godine

4. STATISTIKA TRGOVINE USLUGAMA

4.1. Globalna trgovina uslugama

Jedna od osnovnih karakteristika međunarodne trgovine u prva dva desetljeća XXI vijeka, osim njenog enormnog rasta i promjene u geografskoj strukturi, jeste promjena predmetne strukture. Do promjene je došlo usljed rasta trgovine uslugama. S obzirom da je međunarodna trgovina

uslugama u pomenutom periodu rasla brže nego međunarodna trgovina robom, to je dovelo do povećanja učešća usluga u strukturi trgovine. U 2010. godini učešće usluga je poraslo do jedne petine svjetskog izvoza (21%), da bi već u 2019. godini, dostigavši vrijednost od 6,1 biliona američkih dolara, iznosilo jednu četvrtinu svjetskog izvoza (25%) odnosno 7% svjetskog GDP.

Izvor: UNCTAD (<https://hbs.unctad.org/total-trade-in-services/>)

Svjetski izvoz usluga je gotovo permanentno rastao; pad njegove vrijednosti zabilježen je samo u 2009. (usljed globalne krize), 2015. (usljed recesija pojedinih velikih zemalja i nestabilnosti deviznih kurseva) i 2020. godini (zbog pandemije Covid-19). Najveći pad zabilježen je u 2020. godini – međunarodna trgovina uslugama pretrpjela je gotovo 3 puta veći pad nego međunarodna trgovina robom. Trgovina uslugama pokazala je slabiju „otpornost na pandemiju“ zbog same prirode usluga koja zahtijeva kontakt, a koji je bio ograničen zbog Covid restrikcija. U 2020. godini globalni izvoz usluga bio je procijenjen na oko 5 biliona USD, što je predstavljalo 22,6% ukupne globalne trgovine. U prvom polugodištu 2021. godine trgovina uslugama se počela oporavljati nakon pada za gotovo 18% na početku pandemije. U 2022. godini svjetski izvoz usluga bio je u nominalnom izrazu veći nego ikada i iznosio je 7 biliona američkih dolara odnosno 6,3% svjetskog GDP.

Međutim, za razliku od dominacije usluga u odnosu na robu u stvaranju dodane vrijednosti i zaposlenosti, udio usluga u međunarodnoj trgovini još uvijek značajno zaostaje za međunarodnom trgovinom robom. Iako postoje zemlje u čijem izvozu usluge imaju izuzetno istaknutu ulogu (za nekoliko manjih evropskih ekonomija kao što su Luksemburg, Malta i Irska, te nekoliko ostrvskih ekonomija, udio izvoza usluga u GDP prešao je 70%), za mnogo veći broj zemalja usluge prevashodno doprinose domaćem tržištu, a mnogo manje vanjskoj trgovini.

Razlozi zašto usluge nisu dominantne i u međunarodnoj trgovini, kao što su u učešću u GDP i zaposlenosti, prevashodno se odnose na:

- drugačije karakteristike usluga u odnosu na karakteristike robe,
- manji stepen liberalizacije u međunarodnoj trgovini uslugama,
- probleme u statističkom obuhvatanju usluga.

Činjenica je da su „proizvodnja“ i „potrošnja“ kod usluga najčešće istovremene, te one moraju biti locirane ili u mjestu davaoca usluge (eng. *provider-located services*) ili u mjestu korisnika usluge (eng. *demand-located services*), zbog čega se uslugama manje međunarodno trguje. Postoje i vrste usluga koje ne ulaze u međunarodnu trgovinu (eng. *non-tradable services*). Osim toga, međunarodna trgovina uslugama je više opterećena ograničenjima nego trgovina robom, a njena liberalizacija je manje zastupljena u ekonomskim integracijama. Konačno, smatra se i da je vrijednost međunarodne trgovine uslugama značajno potcijenjena zbog poteškoća u njenom preciznom statističkom obuhvatanju odnosno statističkom razdvajanju vrijednosti usluga od vrijednosti robe, posebno kod transportnih, špediterskih i drugih sličnih usluga koje prate robu, kao i zbog vezanosti usluga za aktivnost stranih filijala transnacionalnih kompanija i za prava intelektualne svojine.

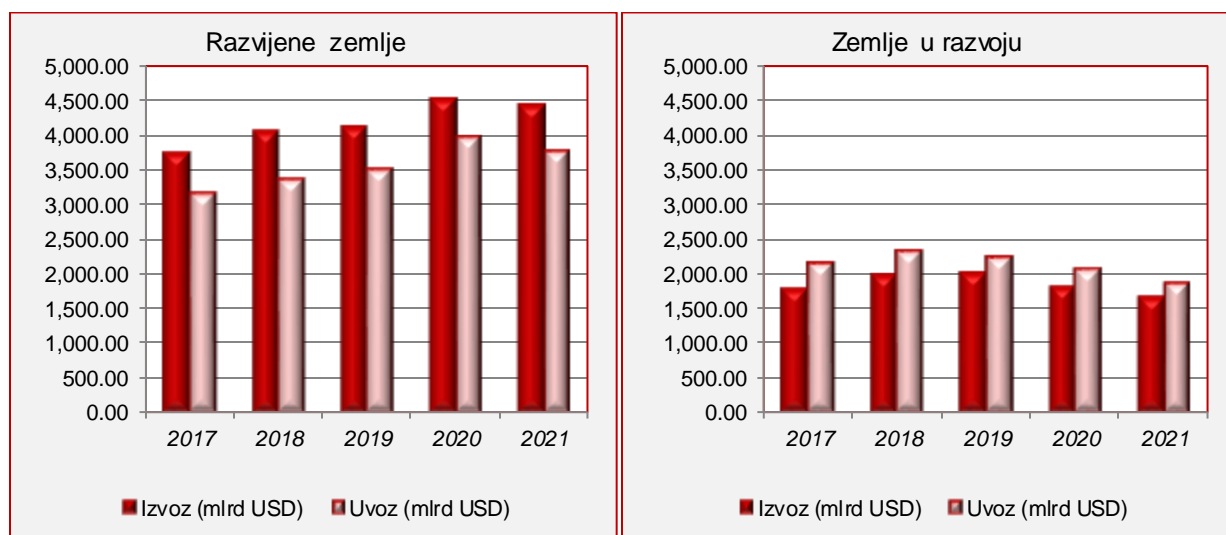
S druge strane, postoje faktori koji su podstakli rast međunarodne trgovine uslugama u posljednja tri desetljeća, a koji se odnose na:

- brz i izrazit tehnološki napredak (posebno u oblasti informatike i komunikacija) – tehnologija supstituira neophodni fizički kontakt pružaoca i korisnika usluge i ujedno pojeftinjuje i ubrzava trgovinu uslugama;
- brzo širenje tehnologije;
- promjene u strukturi tražnje – veća sličnost u potrebama stanovništva različitih zemalja usljed porasta dohotka po stanovniku i bolje informisanosti kupaca;
- rast međunarodne trgovine robom – porast izvoza usluga koje prate robu;
- smanjivanje restrikcija u međunarodnoj trgovini uslugama – kreiranje trgovinskih pravila u okviru GATS-a.

Rast međunarodne trgovine uslugama nije, međutim, ravnomjerno raspoređen između pojedinih grupa zemalja, niti između pojedinih sektora usluga.

Vrijednosti izvoza i uvoza usluga razvijenih zemalja i zemalja u razvoju značajno se razlikuju. Vrijednost izvoza usluga iz razvijenih zemalja više je nego dvostruko veća od vrijednosti izvoza usluga iz zemalja u razvoju – razvijene zemlje učestvuju sa 73% u svjetskom izvozu usluga (2021.) Struktura izvoza usluga po grupama zemalja upravo potvrđuje konstataciju da zbog prirode mnogih usluga, koja zahtijeva veću relativnu snabdjevenost fizičkim i ljudskim kapitalom, te većih ulaganja u istraživanje i razvoj, razvijene zemlje dominiraju trgovinom uslugama.

Posljednjih pet godina izvoz usluga se kretao u intervalu od 3,7 do 4,5 biliona USD kod razvijenih zemalja, a u intervalu od 1,6 do 2,0 biliona USD kod zemalja u razvoju. U istom periodu uvoz usluga razvijenih zemalja kretao se od 3,2 do 4,0 biliona USD, a kod zemalja u razvoju od 1,9 do 2,3 biliona USD. Kod manje razvijenih zemalja je primjetan opadajući trend i izvoza i uvoza usluga nakon 2019. godine.

Izvor: UNCTAD

Na prvom mjestu po učešću u međunarodnoj trgovini uslugama su SAD sa 13,1% učešća u svjetskom izvozu (795 mlrd USD) i 9,8% učešća u svjetskom uvozu (550 mlrd USD). Na drugom mjestu među vodećim izvoznicima usluga je Velika Britanija, a slijede Kina (vodeći izvoznik usluga među zemljama u razvoju), Njemačka i Irska. Na pet vodećih izvoznika usluga otpada 38,5% svjetskog izvoza usluga.

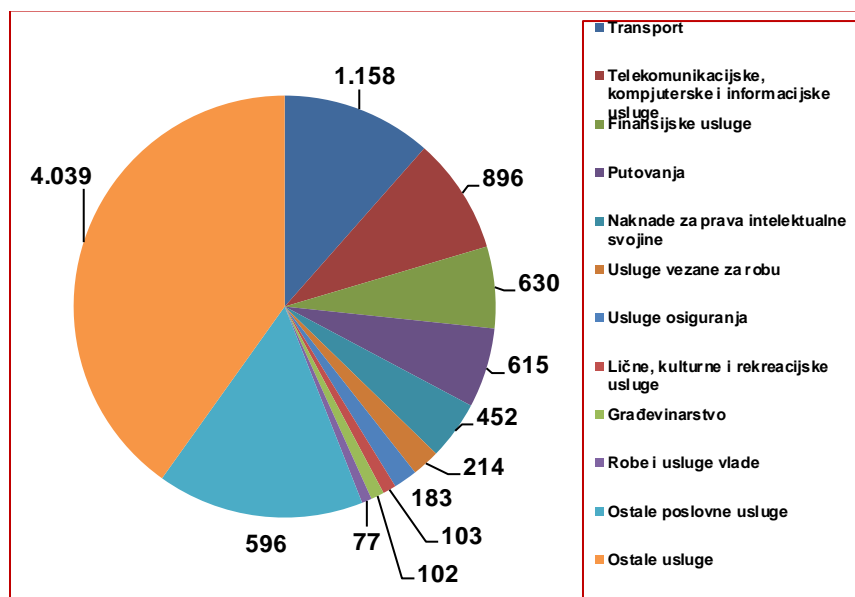
Vodeći svjetski izvoznici i uvoznici usluga (2021.)

Izvoz usluga				Uvoz usluga			
Rang	Zemlja	Izvoz (mlrd USD)	Učešće u svjetskom izvozu (%)	Rang	Zemlja	Uvoz (mlrd USD)	Učešće u svjetskom uvozu (%)
1.	SAD	795	13,1	1.	SAD	550	9,8
2.	V. Britanija	418	6,9	2.	Kina	441	7,8
3.	Kina	392	6,5	3.	Njemačka	381	6,8
4.	Njemačka	377	6,2	4.	Irska	341	6,1
5.	Irska	338	5,6	5.	Francuska	258	4,6

Izvor: UNCTAD

Posmatrano po kategorijama usluga kojima se međunarodno trguje (prema BPM6), najveći udio u strukturi izvoza usluga imaju putovanja sa vrijednošću od 1.596 milijardi USD, a slijede transportne usluge sa 1.158 milijardi USD, te telekomunikacijske, kompjuterske i informatičke usluge (ICT) sa 896 milijardi USD.

Izvoz usluga po kategorijama u 2021. godini (u mlrd USD)

Izvor: UNCTAD

Kod glavnih kategorija usluga takođe se posljednjih godina mogu uočiti određene promjene u kretanju izvoza. U periodu 2014-2019. godine vrijednost izvoza mnogih kategorija usluga je neprekidno rasla. Najbrže je rastao izvoz ICT usluga: u 2019. godini rast svjetskog izvoza te kategorije iznosio je 8,7%, pri čemu je najveći rast, gledano po regionima, zabilježila Azija sa stopom od 9,7%⁴. Suprotno brojnim kategorijama usluga za koje je bio potreban neposredan fizički kontakt pružaoca i primaoca usluga i čiji se izvoz tokom pandemije smanjio, ICT usluge su zabilježile rast izvoza za 4,1% i tokom tog kriznog perioda.

Tokom pandemije je najviše pogođena međunarodna trgovina dvije vodeće kategorije usluga – usluga putovanja čiji se izvoz smanjio čak za 62,5%, te usluga transporta čiji se izvoz smanjio za 17,8%. Usljed ponovnog naglog rasta potražnje za robom, usluge transporta su se brzo i snažno oporavile tokom 2021. godine, posebno u Aziji i Evropi, dok se usluge putovanja, posebno na daleke destinacije, još uvijek sporo oporavljaju.

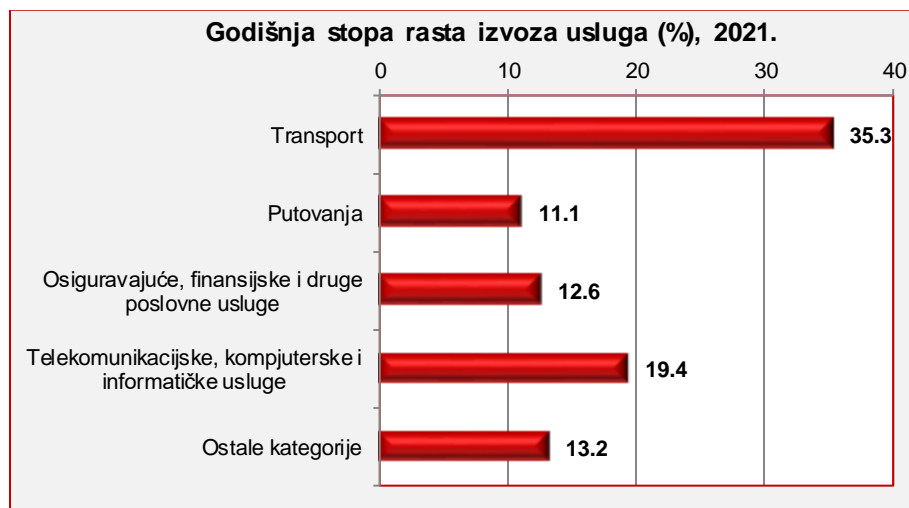
⁴ UNCTAD, E-Handbook of Statistics: International Trade in Services (Trade in Services by Category), Dostupno na: <https://stats.unctad.org/handbook/Services/ByCategory.html>

Svjetski izvoz usluga putovanja i transporta

	Svjetski izvoz usluga (mlrd USD)			Rast (%)	
	2019.	2020.	2021.	2020.	2021.
Ukupno	6.291	5.179	6.072	-17,7	17,2
Putovanja	1.475	553	615	-62,5	11,1
Transport	1.041	856	1.158	-17,8	35,3

Izvor: UNCTAD

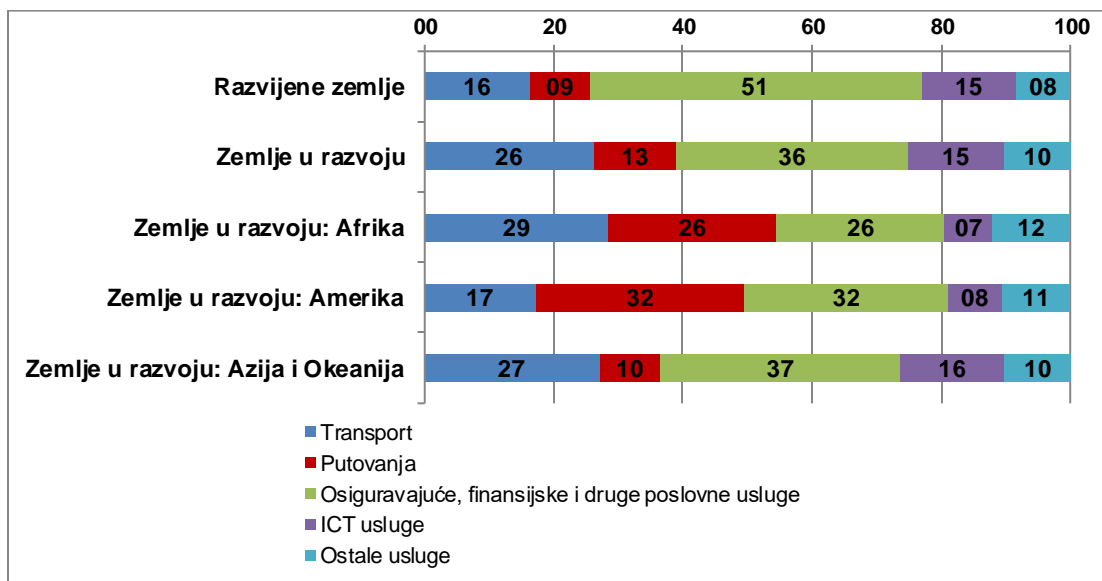
U 2021. godini izvoz glavnih kategorija usluga ponovo je značajno porastao, posebno kod transporta – čak za 35,3%, a zatim i kod ICT sektora za 19,4%.

Izvor: UNCTAD

Razvijene zemlje mahom izvoze osiguravajuće usluge, finansijske usluge, usluge vezane za intelektualnu svojinu i druge poslovne usluge, čije je učešće u strukturi njihove trgovine 51%, naspram 36% za zemlje u razvoju (2021.). Putovanja i transport uzeti zajedno dominiraju u strukturi izvoza usluga zemalja u razvoju sa 39%, naspram 25% kod razvijenih zemalja. Kad je u pitanju samo izvoz telekomunikacijskih, kompjuterskih i informatičkih usluga, čak su 69% njihovog izvoza neposredno prije pandemije ostvarivale razvijene zemlje.

Učešće u izvozu usluga po kategorijama i po grupama zemalja, % (2021.)

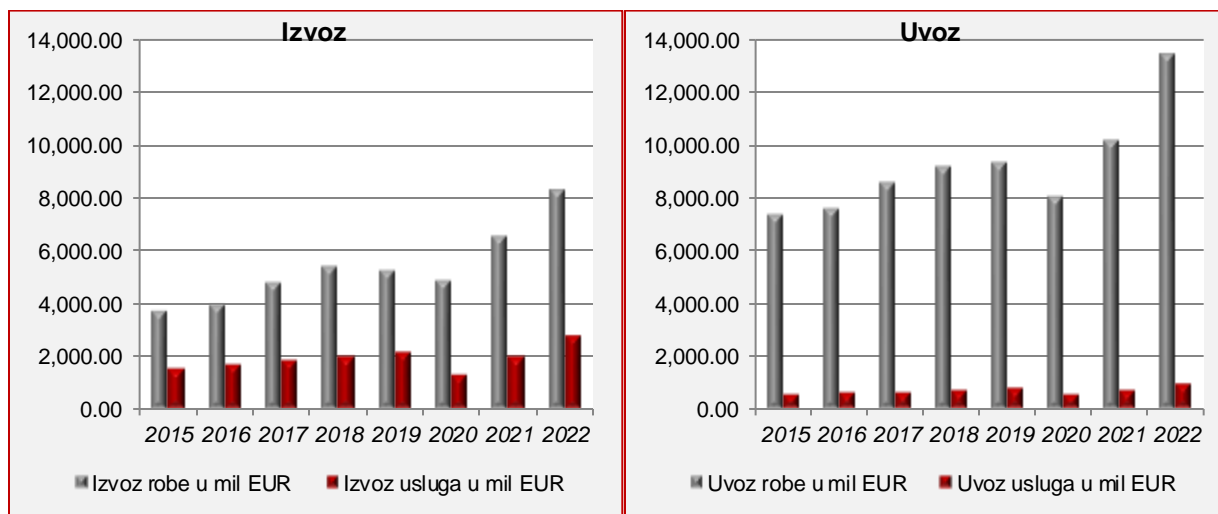

Izvor: UNCTAD (<https://hbs.unctad.org/trade-in-services-by-category/>)

4.2. Vanjska trgovina Bosne i Hercegovine u uslugama

Za razliku od vanjske trgovine robom koja godinama stvara trgovinski deficit, vanjska trgovina BiH u uslugama, posebno u uslugama putovanja i transportnim uslugama, godinama ostvaruje suficit. Prije pandemije izvoz usluga iz BiH bio je tri puta veći od uvoza usluga – 2.121 miliona EUR izvoza naspram 691 miliona EUR uvoza. Međutim, značaj suficita u uslugama umanjuje činjenica da uslužni sektor doprinosi vanjskoj trgovini u mnogo manjoj mjeri nego industrijski sektor. U 2019. godini BiH vanjska trgovina robom iznosila je 14.481 miliona EUR, dok je vanjska trgovina uslugama bila više nego pet puta manja i iznosila 2.812 miliona EUR. U 2022. godini razlika je još veća – vanjska trgovina uslugama je po vrijednosti šest puta manja od vanjske trgovine robom, što je posljedica sporog oporavka usluga od krize izazvane pandemijom.

Izvoz i uvoz usluga BiH 2015-2022. (u mil EUR)

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH (http://statistics.cbbh.ba/Panorama/novaview/SimpleLogin_bs_html.aspx)

Naime, sa pandemijom je došlo do drastičnog smanjenja u izvozu i uvozu usluga BiH, posebno zbog toga što su kategorije usluga kao što su putovanja i transport koje su najviše bile pogođene krizom, prethodno bile dominantne u strukturi bh vanjske trgovine uslugama. U 2020. godini izvoz usluga se prepolovio tj. sa nivoa od 2.099,8 mil EUR smanjio na svega 1.145,9 mil EUR, a uvoz sa nivoa od 683,6 mil EUR na 451,9 mil EUR, što je vanjsku trgovinu uslugama BiH vratilo na nivo iz 2008. godine. U 2021. godini izvoz usluga je ponovo značajno porastao na 1.909,9 mil EUR i približio se predpandemijskom nivou. Uvoz usluga takođe je porastao do nivoa od 597,3 mil EUR.

Vanjska trgovina uslugama Bosne i Hercegovine, mil EUR (2015-2021.)

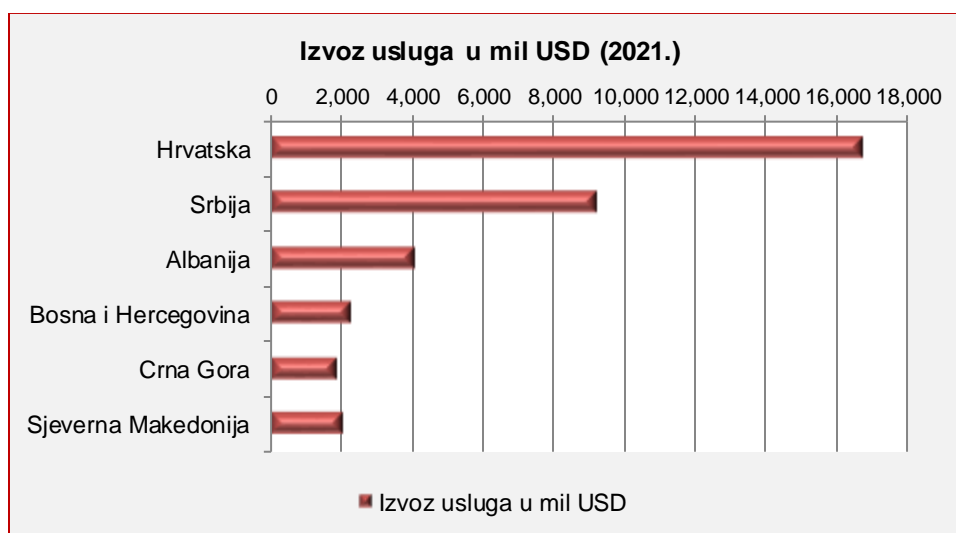
Opis	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Izvoz usluga	1.514,51	1.619,89	1.781,14	1.959,23	2.121,22	1.251,19	1.929,94	2.719,10
Uvoz usluga	517,22	537,17	590,12	623,64	691,06	487,78	615,34	865,59
Ukupno	2.031,74	2.157,06	2.371,25	2.582,88	2.812,28	1.738,97	2.545,28	3.584,69
Bilans usluga	997,29	1.082,72	1.191,02	1.335,59	1.430,15	763,40	1.314,60	1.853,50

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH

Tokom proteklih godina i izvoz i uvoz usluga BiH bilježili su rastući trend. Prije više od dva desetljeća (2001.) izvoz usluga je bio gotovo pet puta manji nego danas i iznosio je svega 556 miliona EUR, dok je uvoz usluga bio za oko dva i po puta manji od današnjeg i iznosio 301

milion EUR. Budući da je u proteklih nekoliko godina izvoz rastao brže od uvoza, suficit je nastavio da se povećava dostigavši (uz oscilacije) nivo od 1.853 miliona EUR u 2022. godini.

Međutim, uprkos porastu, vrijednosti vanjskotrgovinskih tokova usluga su i dalje vrlo skromne. Po izvozu usluga BiH se u 2019. i u 2021. godini nalazila na 4. mjestu među 6 zemalja regiona Jugoistočne Evrope, poslije Hrvatske, Srbije i Albanije. U odnosu na izvoz usluga iz BiH, izvoz usluga iz Hrvatske bio je više od 7 puta veći, iz Srbije više od 5 puta veći, a Albanije skoro 2 puta veći. U pandemijskoj 2020. godini, zbog enormnog pada izvoza usluga, BiH je po izvozu usluga pala na predposljednje mjesto u grupi zemalja Jugoistočne Evrope – jedino je bila ispred Crne Gore.⁵

Izvor: Priređeno na osnovu podataka WTO Trade Statistics (<https://stats.wto.org/>)

Glavno tržište za vanjsku trgovinu uslugama BiH je tržište Evropske unije koje učestvuje sa prosječno 64,7% u izvozu usluga iz BiH i 57,3% u uvozu usluga u BiH (2015-2021.). Integracija CEFTA 2006 je u istom periodu učestvovala u izvozu usluga BiH u prosjeku sa 12,1%, a uvozu sa 21,0%. Partneri iz CEFTA 2006 su gotovo dvostruko više važniji za uvoz nego za izvoz usluga BiH.

⁵ <https://stats.wto.org/>

Učešće EU 27 i CEFTA 2006 u izvozu i uvozu usluga BiH (2015-2021.)

Opis	Grupa zemalja	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Prosjek
Učešće u izvozu usluga, %	EU 27 ¹⁾	66,1	63,8	63,6	65,4	63,8	69,2	61,0	64,7
	CEFTA 2006	12,6	10,3	10,4	10,7	11,1	14,5	15,4	12,1
Učešće u uvozu usluga, %	EU 27 ¹⁾	55,4	59,4	56,7	59,1	59,0	57,4	54,2	57,3
	CEFTA 2006	24,5	23,6	21,5	18,4	18,8	20,9	19,6	21,0

¹⁾ Isključujući Ujedinjeno Kraljevstvo.

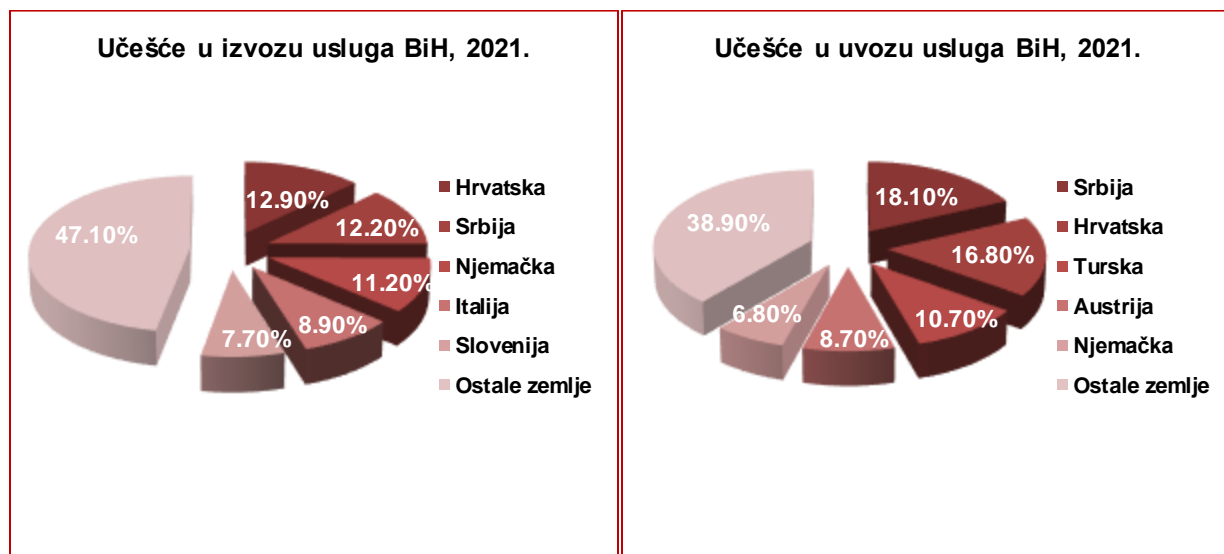
Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH.

Izvozno-uvozni tokovi usluga BiH su u značajnoj mjeri geografski koncentrisani – pet glavnih partnera u izvozu ima prosječno učešće ukupno 53%, a pet glavnih partnera u uvozu prosječno učešće ukupno 61%. To znači veću zavisnost uslužnog sektora od malog broja tržišta, te time i veći rizik vanjskotrgovinskog poslovanja u ovom sektoru. Četiri članice EU su među prvih 5 izvoznih tržišta za uslužni sektor BiH, a njihovo prosječno učešće za period 2015-2021. godine iznosilo je 43%. Na prvom mjestu po prosječnom učešću u tom periodu bila je Njemačka sa 12,3%, a slijedile su Hrvatska sa prosječno 11,5%, Italija sa 11,3%, Srbija sa 8,9% i Slovenija sa 8,0%⁶. Međutim, dok je izvozno učešće Njemačke, Italije i Slovenije postepeno opadalo, izvozno učešće Hrvatske i Srbije je raslo, te je u 2021. godini Hrvatska sa oko 13% postala najznačajnije izvozno tržište za uslužni sektor BiH.

Najznačajniji partneri BiH iz kojih zemlja uvozi usluge su Srbija i Hrvatska, gledano po njihovom prosječnom učešću u uvozu BiH koje je iznosilo 18,4% odnosno 18,3% (2015-2021.). Slijede Austrija sa prosječno 9,6%, Turska sa 9,2% i Njemačka sa 7,9%. U 2021. godini najveće je bilo učešće Srbije (18,1%).

⁶ <https://cbbh.ba/content/read/1122>

Struktura izvoza i uvoza BiH po zemljama (2021.)

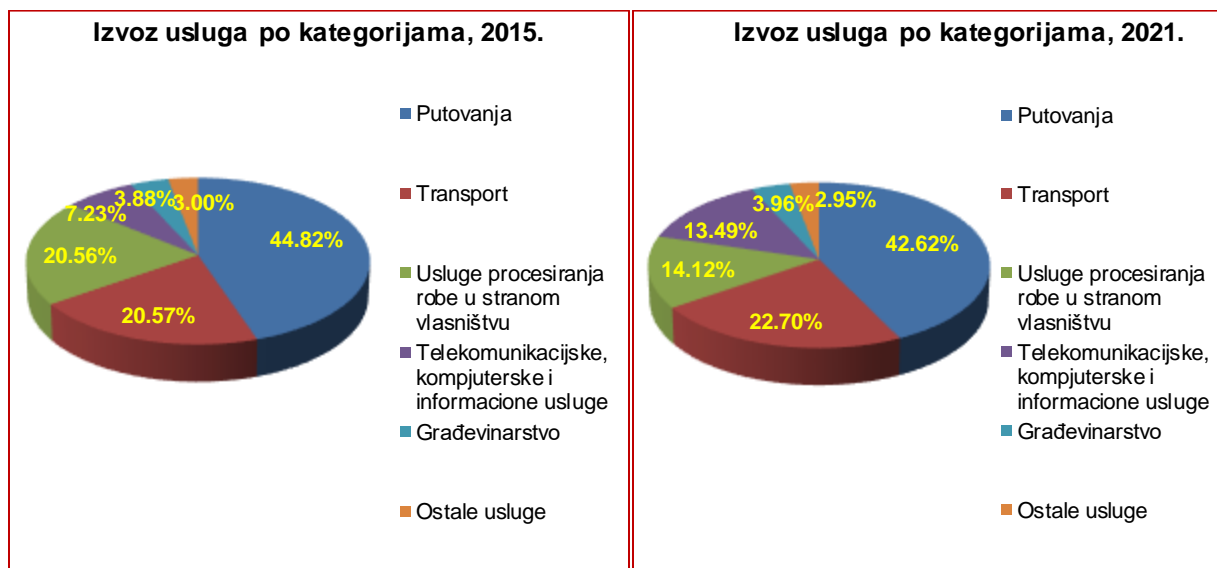

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH (<https://cbbh.ba/content/read/1122>)

Analiza strukture vanjske trgovine uslugama prema glavnim kategorijama prekograničnih usluga pokazuje značajne razlike u važnosti pojedinih BPM6 kategorija za izvoz odnosno uvoz BiH. Izvoz usluga je veoma koncentrisan, te je 5 od 12 kategorija učestvovalo sa oko 97% u izvozu usluga BiH, kako u 2015., tako u 2019. i 2021. godini. Radi se o sljedećim kategorijama: putovanja, transport, usluge obrade robe u stranom vlasništvu, telekomunikacijske, kompjuterske i informacione usluge, građevinarstvo. Finansijske usluge, usluge osiguranja i naknade za korištenje intelektualnog vlasništva učestvuju u izvozu usluga BiH sa svega 0,2% (2021.).

U odnosu na 2015. godinu, u 2019. godini kategorije “putovanja” i “telekomunikacijske, kompjuterske i informacione usluge” povećale su svoje učešće na oko 50% odnosno 9%, učešće kategorije “transport” je ostalo isto (20,6%), dok su se učešća kategorija “usluge procesiranja robe” i “građevinarstvo” smanjila. Nakon naglog smanjenja izvoza tokom pandemijske 2020. godine, usluge putovanja i transporta su se u izvjesnoj mjeri oporavile u 2021. godini, ali nisu dostigle predpandemijsko izvozno učešće, dok su telekomunikacijske usluge postigle do sada najveće izvozno učešće od 13,5%.

Struktura izvoza usluga BiH po kategorijama (2015., 2021.)

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH (<https://cbbh.ba/content/read/1122>)

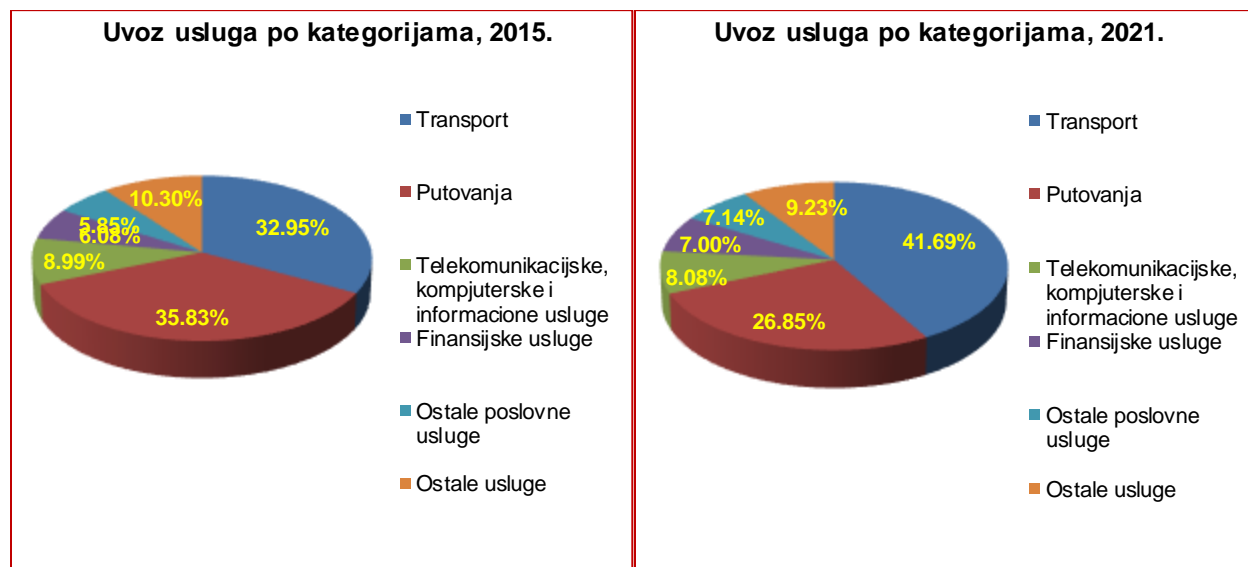
U 2019. godini usluge putovanja najviše su se izvozile u Austriju, Crnu Goru i Kinu (ukupno 28,1% izvoza ovih usluga iz BiH), dok su se usluge transporta najviše izvozile u Italiju, Austriju i Mađarsku (42,5%). Izvoz usluga procesiranja robe u stranom vlasništvu bio je još više koncentrisan na mali broj tržišta – čak 75% izvoza odlazilo je u Mađarsku, Italiju i Francusku. U 2021. godini situacija je značajno drugačija u pogledu geografske orijentacije izvoza pojedinih kategorija usluga, iako je i dalje prisutan relativno visok stepen koncentracije. Usluge putovanja najviše su se izvozile u Srbiju, Hrvatsku, Ujedinjene Arapske Emirate i Saudijsku Arabiju (ukupno 44,5% izvoza ove vrste usluga), a usluge transporta u Hrvatsku, Njemačku, Austriju i Italiju (ukupno 54,5% izvoza ovih usluga). Izvoz usluga procesiranja robe usmjeren je na Italiju, Sloveniju i Njemačku (59,3%).

Uvoz usluga u BiH je, kao i izvoz, značajno koncentrisan – samo pet kategorija usluga zahvatalo je oko 90-92% učešća u uvozu usluga u 2015., 2019. i 2021. godini. Slično kao i u izvozu, kategorije “putovanja”, “transport” i “telekomunikacijske, kompjuterske i informacione usluge” imaju značajno učešće, što govori u prilog postojanju značajnog udjela intra-sektorske trgovine⁷ u vanjskoj trgovini uslugama BiH. Najviše se uvoze usluge transporta čije se učešće u uvozu usluga BiH povećalo sa 33,0% u 2015. godini na 41,7% u 2021. godini. Slijede usluge putovanja, ali se njihovo učešće zbog pandemije drastično smanjilo i još uvijek nije dostiglo

⁷ Intra-sektorska trgovina uslugama predstavlja međunarodnu trgovinu uslugama koje pripadaju istom sektoru/kategoriji usluga, za razliku o inter-sektorske trgovine koja predstavlja međunarodnu trgovinu uslugama koje pripadaju različitim sektorima/kategorijama usluga.

predpandemijski nivo (sa 36% u 2015. i 2019. na 26,9% u 2021.). Učešće telekomunikacijskih, kompjuterskih i informacionih usluga je sa nivoa od oko 9,0% u 2015. godini najprije opalo na nivo od 6,0% u 2019., a u 2021. godini se ponovo povećalo na 8%. Finansijske usluge učestvovala su u uvozu sa 7% u 2021. godini, što je minimalno povećanje u odnosu na 2015. godinu kada su iznosile 6%.

Struktura uvoza usluga BiH po kategorijama (2015., 2021.)

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH (<https://cbbh.ba/content/read/1122>)

Uvoz najvažnijih kategorija usluga pokazuje takođe geografsku koncentraciju odnosno visok stepen zavisnosti od malog broja tržišta. Međutim, kao i kod izvoza, promijenila se geografska orijentacija nakon pandemije. U 2019. godini usluge transporta su se najviše uvozile iz Austrije, Italije i Crne Gore (ukupno 35% uvoza te vrste usluga), a usluge putovanja iz Austrije, Crne Gore i Hrvatske (ukupno 65% uvoza te vrste usluga). U 2021. godini usluge transporta najviše se uvoze iz Hrvatske, Turske, Srbije i Njemačke (ukupno 46%), a usluge putovanja iz Srbije, Hrvatske i Turske (ukupno 74%). Telekomunikacijske usluge se najviše uvoze iz Srbije – uvozno učešće je 44% što je desetak puta više nego učešće ostalih zemalja pojedinačno. Finansijske usluge najviše se uvoze iz Austrije i Kine (ukupno 44%) – učešće ovih zemalja pojedinačno je 5 puta veće od učešća Njemačke koja je na trećem mjestu među top zemljama porijekla uvoza.

Buduće trendove u kretanju vanjske trgovine uslugama BiH nije lako predvidjeti i oni će takođe u značajnoj mjeri zavisiti od globalnih ekonomskih i političkih događaja i procesa.

Korisni izvori:

- Centralna banka BiH, Statistika vanjskog sektora – Statistički dodatak, Međunarodna trgovina uslugama; dostupno na <https://cbbh.ba/content/read/1122>
- Centralna banka BiH, Statistika vanjskog sektora – Metodologije, “Metodologija za kompilaciju i diseminaciju statistike platnog bilansa za Bosnu i Hercegovinu“, „Metodologija međunarodne trgovine uslugama“; dostupno na: <https://cbbh.ba/content/read/1109>

Centralna banka BiH (CBBiH) je nadležna za kompilaciju i diseminaciju statistike vanjskog sektora BiH, uključujući i statistiku vanjske trgovine uslugama. Metodologija vanjske trgovine uslugama koju primjenjuje CBBiH, zasniva se na Proširenoj klasifikaciji usluga platnog bilansa (EBOPS 2010) i Priručniku za platni bilans i međunarodnu investicijsku poziciju (BPM6), te obezbjeđuje detaljne informacije o transakcijama prema vrstama usluga, kao što zahtijeva GATS. Transakcije povezane sa prekograničnim uslugama pruženim u drugim zemljama i primljenim iz drugih zemalja se, u skladu sa ovom metodologijom, evidentiraju onda kada je usluga pružena – EBOPS 2010 je uglavnom zasnovan na činjenici ko pruža uslugu.

5. REGULISANJE TRGOVINE USLUGAMA

Regulisanje međunarodne trgovine uslugama, uključujući i liberalizaciju te trgovine, odvija se na nekoliko nivoa:

- na multilateralnom nivou – u okviru Svjetske trgovinske organizacije za njene članice i zemlje koje su u procesu pristupanja;
- na regionalnom nivou – u okviru regionalnih ekonomskih integracija za njene članice;
- na bilateralnom nivou – u okviru bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini koje su zaključile dvije zemlje;
- na unilaternom odnosno nacionalnom nivou – radi se o domaćem zakonodavstvu jedne zemlje.

U tom kontekstu je za uslužni sektor BiH relevantan pravni okvir koji čine:

- Opšti sporazum o trgovini uslugama ([GATS – General Agreement on Trade in Services](#));
- Sporazum o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini ([CEFTA 2006](#));
- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između BiH i Evropske unije ([SAA – Stabilization and Association Agreement](#));
- nacionalno zakonodavstvo u dijelu koji je relevantan za usluge.

Odlika regulative relevantne za internacionalizaciju uslužnog sektora je izraženija restriktivnost i obuhvatnost u odnosu na regulativu trgovine robom. Međunarodno trgovanje uslugama više je podložno ograničenjima nego trgovanje robom, odnosno značajno je manji stepen liberalizacije

u trgovini uslugama. S obzirom da raspodjela koristi od potencijalne trgovinske liberalizacije nije često sasvim jasna, države se nerado odlučuju na smanjivanje restrikcija u svojim propisima koji regulišu usluge. Naime, domaća roba može se štiti carinama i necarinskim barijerama. Za razliku od robe, usluge nije moguće štiti na takav način, one se uglavnom štite propisima o obavljanju djelatnosti za strance, te bi liberalizacija obuhvatila značajan broj propisa. Osim toga, usluge su rjeđe nego roba predmet bilateralne ili regionalne liberalizacije u okviru ekonomskih integracija ili bar to nisu na samom početku formiranja integracije. Tek negdje počev od 2000. godine do danas došlo je do proliferacije regionalnih integracija koje obuhvataju trgovinu uslugama; mnoge od tih integracija uključile su detaljnije i/ili obuhvatnije obaveze u oblastima koje pokriva GATS.

Liberalizacija trgovine uslugama može rezultirati većom konkurencijom, nižim cijenama, brojnijim inovacijama, značajnijim transferom tehnologije, otvaranjem radnih mjesta i većom transparentnošću i predvidljivošću u trgovinskim i investicionim tokovima. Razvojni dobici od liberalizacije trgovine uslugama imaju svoju internu dimenziju koja se odnosi na unapređenje domaćeg tržišta usluga i svoju eksternu dimenziju koja se odnosi na povećanje izvozne konkurentnosti i u robi i u uslugama.

Brojne studije su ukazale da očekivane koristi od liberalizacije trgovine uslugama daleko nadmašuju one od liberalizacije trgovine robom, što je rezultat nekoliko faktora:

- barijere na mnogim tržištima usluga veće su od barijera u trgovini robom (osim onih u poljoprivredi);
- barijere za trgovinu uslugama se obično sastoje od skrivenih necarinskih barijera koje ne stvaraju prihod kao carine u trgovini robom;
- troškovi zaštite usluga, posebno usluga povezanih sa infrastrukturom, takođe se "prelijevaju" kao i koristi od usluga – snose ih brojni korisnici (industrije i pojedinci), a ti troškovi imaju efekte kao porez na potrošnju i proizvodnju.

Međutim, liberalizacija ima i svoje nedostatke i troškove, kako za nacionalnu ekonomiju u cjelini, tako i za pojedinačne učesnike na tržištu. Stoga je potrebno da liberalizacija bude postepena i selektivna, usklađena sa nivoom i ciljevima ekonomskog razvoja. Osim toga, otvoreniji pristup tržištu ne može biti zamjena za provođenje regulatorne reforme i ulaganja u poboljšanje uslužne infrastrukture.

Potencijalne koristi i nedostaci liberalizacije trgovine uslugama

Koristi	Nedostaci
Efekti prelijevanja (<i>spillover effects</i>)	Korporativna preuzimanja u uslužnim sektorima
Uštede i koristi za potrošače	Preširok obuhvat domaćih propisa liberalizacijom
Transfer i razvoj tehnologije	Asimetričnost liberalizacije
Prednosti vezane za tržište rada	Ograničavanje državnih subvencija, javnih nabavki i sistema snabdijevanja

Institucionalni okvir podrazumijeva ne samo pravni okvir, već i djelovanje niza institucija, kako međunarodnih, tako i nacionalnih, koje je povezano sa trgovinom uslugama.

Međunarodne institucije čija je aktivnost od značaja za usluge, bilo da se radi o regulativi o uslugama ili o istraživanju i publikovanju informacija o globalnoj trgovini uslugama, su:

- Svjetska trgovinska organizacija ([WTO – World Trade Organization](#));
- Međunarodni monetarni fond ([IMF – International Monetary Fund](#));
- Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj ([OECD – Organization for Economic Cooperation and Development](#));
- Svjetski poštanski savez ([UPU – Universal Postal Union](#));
- Međunarodna unija za telekomunikacije ([ITU – International Telecommunication Union](#));
- Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju ([UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development](#));
- Svjetska banka ([WB – World Bank](#)) itd.

5.1. Multilateralno regulisanje (WTO GATS)

Multilateralno regulisanje međunarodne trgovine uslugama započelo je tek sa formiranjem WTO 1995. godine odnosno potpisivanjem Opšteg sporazuma o trgovini uslugama ([GATS](#)) kao jednog od najvažnijih sporazuma u WTO sistemu. Tome je prethodilo gotovo 50 godina procesa multilateralne liberalizacije trgovine robom vođenog Opštim sporazumom o carinama i trgovini ([GATT – General Agreement on Tariffs and Trade](#)) iz 1947. godine. Opšti sporazum o trgovini uslugama kao multilateralni sporazum predstavlja osnovu za sve druge sporazume o trgovini uslugama, uključujući odredbe o trgovini uslugama u okviru [CEFTA 2006](#) i [SAA](#) sa EU. Stoga je ključno razumjeti osnovne koncepte, principe i termine⁸ u okviru GATS-a.

Multilateralno regulisanje trgovine uslugama i trgovinska liberalizacija putem GATS-a su izuzetno važni, iako odredbe ovog sporazuma ne odgovaraju jednako i u potpunosti svim članicama WTO. GATS obuhvata mjere koje direktno regulišu trgovinu uslugama, ali i sve druge mjere koje mogu uticati na pružanje usluga, bilo da se mjera preduzima na centralnom, regionalnom ili lokalnom nivou vlasti ili od strane nevladinih tijela na koje je vlada prenijela određena ovlaštenja.

⁸ Za više vidjeti: "Glossar WTO termina"; dostupno na: http://www.mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Glossar_WTO_Termina.pdf

Jedan od ciljeva GATS-a je da doprinese ekspanziji trgovine uslugama, tako što će:

- osigurati veću transparentnost i predvidivost relevantnih pravila i odredbi,
- promovisati progresivnu liberalizaciju kroz uspješne runde pregovora.

Stubovi GATS-a su:

- skup opštih obaveza koje se odnose na sve članice WTO i sve usluge (horizontalne obaveze), kao što je transparentnost i tretman najpovlašćenije nacije koji osigurava nediskriminaciju između trgovinskih partnera;
- rasporedi specifičnih obaveza zemalja (u pravcu liberalizacije) koje su rezultat pregovora za posebne sektore i modalitete snabdijevanja uslugama;
- nekoliko sektorskih aneksa (o vazdušnom saobraćaju, telekomunikacijama i finansijskim uslugama), kao i aneks o kretanju fizičkih lica.

GATS sadrži koncepte i termine koji su već decenijama testirani u GATT-u. To uključuje opšte obaveze tj. principe tretmana najpovlašćenije nacije (MFN – *most favored nation*) i nacionalnog tretmana (NA – *national treatment*)⁹, kao i specifične obaveze. Međutim, postoje i razlike između GATS-a i GATT-a u primjeni nacionalnog tretmana, kao i u pravilima na kojima su koncipirani rasporedi specifičnih obaveza. Razlike su uzrokovane sljedećim momentima:

- Trgovina robom zasniva se samo na jednom načinu snabdijevanja, a to je prekogranična isporuka. Trgovina uslugama pokriva i tri dodatna načina snabdijevanja – potrošnju u inostranstvu, komercijalno prisustvo na stranom tržištu i privremeno prisustvo fizičkog lica kao pružaoca usluge.
- GATT pokriva samo mjere koje utiču na proizvod (robu), dok GATS zbog specifičnosti trgovine uslugama pokriva mjere koje utiču i na proizvod (uslugu) i na pružaoca usluge.

Tretman najpovlašćenije nacije (MFN) je isti u GATS-u kao u GATT-u: postoji безусловna obaveza da se ne pravi diskriminacija među ostalim članicama WTO. MFN nalaže svakoj članici da odobri uslugama i pružiocima usluga bilo koje druge članice, odmah i безусловno, tretman ne manje povoljan od tretmana koji odobrava sličnim uslugama i pružiocima usluga bilo koje druge zemlje. MFN tretman se odnosi na sve usluge obuhvaćene GATS-om.

Nacionalni tretman (NA) znači nediskriminaciju između domaćeg i stranog. U trgovini uslugama to bi impliciralo da se domaće i strane usluge i dobavljači usluga jednako tretiraju.

⁹ http://www.mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Glossar_WTO_Termina.pdf

Ovaj tretman u GATS-u nije isti kao u GATT-u tj. nije neograničen. Za razliku od GATT-a, u GATS-u ne postoji opšta obaveza za članice da daju pristup tržištu ili nacionalni tretman drugim članicama. Posebne obaveze odnosno ograničenja se pregovaraju od sektora do sektora i upisane su u Raspored obaveza članice ili su drugačije naznačene u sporazumu. Razlog zbog kojeg je obaveza nacionalnog tretmana prema GATS-u podložna ograničenjima, dok u GATT-u nije, leži u nemogućnosti korištenja graničnih mjera (kao što je npr. carina kod uvoza robe) na transakcijama nematerijalnih usluga, te su razlike u propisima jedini način za kontrolu ponude stranih usluga. Neograničeni nacionalni tretman bi u praksi zapravo značio garantovanje potpuno slobodnog pristupa tržištu.

Zemlje koja pristupaju WTO, u posljednjoj fazi pregovora preuzimaju posebne (specifične) obaveze za daljnju liberalizaciju u trgovini uslugama. Pregovori o trgovini uslugama uključuju pregovore o ograničenju pristupa tržištu za pružanje usluga svim domaćim i stranim pravnim i fizičkim licima (ograničenje „pristupa tržištu“), kao i pregovore o nacionalnim ograničenjima samo za strana pravna i fizička lica (ograničenje na „nacionalni tretman“).

- Pristup negativne liste (eng. *negative list approach*) – Poznat je i kao pristup „od vrha prema dnu“. U kontekstu GATS-a radi se o listi usluga na koje se GATS neće primjenjivati. Članica WTO se obavezuje da Sporazum primjenjuje na sve preostale usluge.
- Pristup pozitivne liste (eng. *positive list approach*) – Poznat je i kao pristup „od dna prema vrhu“. U kontekstu GATS-a to je lista obaveza po sektorima usluga koje je članica odabrala da na njih primjenjuje GATS, dok se obaveze ne primjenjuju na druge sektore usluga koji nisu navedeni.

Nivo otvaranja odobren u okviru pristupa tržištu i/ili nacionalnog tretmana za određenu uslužnu djelatnost i određeni modalitet snabdijevanja, može se kretati između:

- potpune obaveze za liberalizovanje određenog sektora ili modaliteta (upisivanje u odgovarajuću kolonu „ništa“, eng. *none*) – označava nepostojanje ograničenja odnosno slobodan pristup;
- bez obaveze (upisivanje u odgovarajuću kolonu „nevezano“ ili „neograničeno“, eng. *unbound*) – članica nema nikakvih obaveza za liberalizaciju u određenom sektoru ili modalitetu; članica zadržava puno pravo da uvodi mjere koje ograničavaju pristup tržištu ili nacionalni tretman.

Sva ograničenja između "ništa" i "nevezano" eksplicitno se unose u raspored ograničenja.

Postoji šest kategorija ograničenja u pristupu tržištu (MA – *market access*) koja se ne smiju primjenjivati, osim ako nisu unijeta u listu:

- broj dobavljača usluga;
- ukupna vrijednost uslužnih transakcija ili sredstava;
- broj uslužnih operacija;
- broj zaposlenih odnosno broj fizičkih lica koja pružaju uslugu;
- učešće stranog kapitala;
- vrsta pravnog lica ili zajedničkog ulaganja.

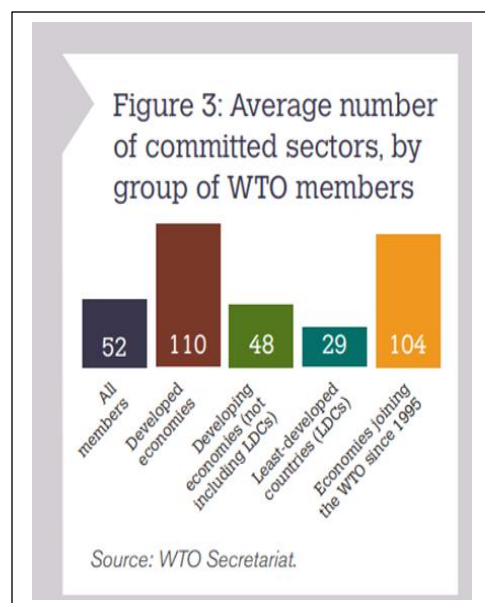
Sva ograničenja osim posljednjeg su kvantitativna, jer se radi o ograničenjima tipa kvota. Ova lista je konačna – nijedna druga vrsta mjera ne može biti ograničenje za pristup tržištu.

Ograničenja nacionalnog tretmana (NT – *national treatment*):

- ograničenja stranog vlasništva nad zemljom;
- diskriminatorni porezi;
- zahtjevi za obuku nametnuti stranim dobavljačima;
- jezički zahtjevi koji nisu direktno relevantni za obavljanje profesije.

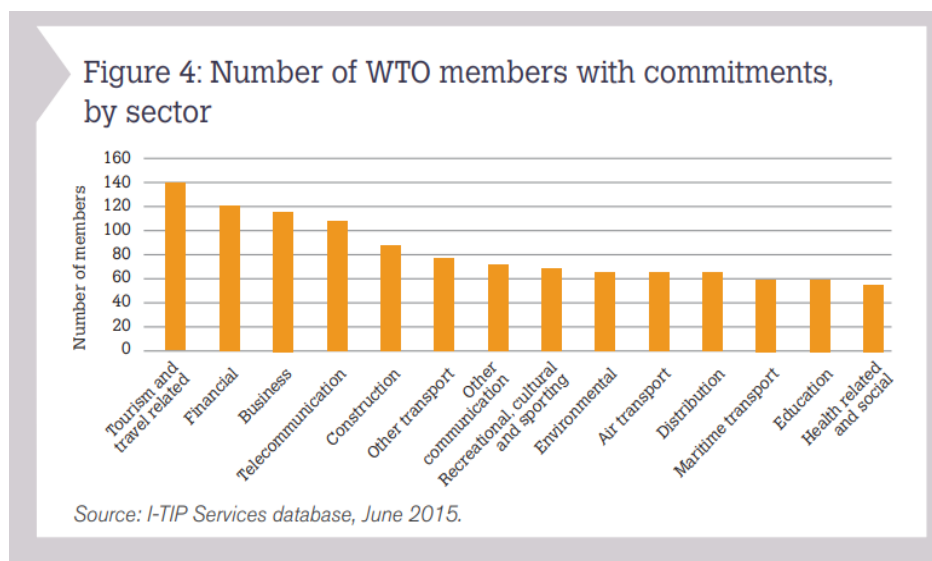
Liberalizacija je neravnomjerna među razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, kao i među uslužnim djelatnostima.

Od ukupno 160 uslužnih sektora, članice WTO su u prosjeku navele oko 50 u kojima su obećale određeni stepen otvaranja tržišta. Razvijene zemlje imaju obaveze liberalizacije u skoro četiri puta više sektora (oko 110) od najmanje razvijenih zemalja. Mnoge zemlje u razvoju su u svoje rasporede unijele samo nekoliko sektora, te pored toga ostavile i mnoga ograničenja pristupu tržištu ili su ostavile pristup nevezanim. Međutim, zemlje koje su pristupile WTO nakon njegovog osnivanja 1995. godine obavezale su se na otvaranje znatno većeg broja sektora od „prvobitnih” članica WTO koje su tada bile na sličnim nivoima razvoja.

Kod niza zemalja postoji izražena asimetrija u liberalizaciji po sektorima usluga. Sektor koji je najčešće liberalizovan je turizam – 70% ove djelatnosti je podložno obavezama otvaranja tržišta kako u razvijenim zemljama, tako i u zemljama u razvoju, a slijede infrastrukturne usluge (finansijske usluge, poslovne usluge i telekomunikacije). Sektori koji su bili predmet najmanje obaveza otvaranja tržišta (manje od 40%) u obje grupe zemalja, uključuju niz javnih usluga kao što su zdravstvo, obrazovanje, transport, poštanske usluge i osnovne telekomunikacijske usluge, što odražava visok nivo direktne državne ponude u ovim uslugama.

Postoji takođe izražena asimetrija u distribuciji opštih (horizontalnih) i specifičnih obaveza za liberalizaciju po različitim modalitetima snabdijevanja. Postoji asimetrija u pristupu tržištu u korist mobilnosti kapitala nasuprot mobilnosti radne snage (modalitet 3 nasuprot modalitetu 4), što je prevashodno u interesu razvijenih zemalja. Obaveze otvaranja tržišta su veće kod modaliteta snabdijevanja uslugama koji su manje sporni i politički manje osjetljivi. Oko 50% obaveza liberalizacije koncentrisano je na potrošnju u inostranstvu (modalitet 2), oko 30% na prekograničnu isporuku (modalitet 1), 20% na komercijalno prisustvo (modalitet 3) i 0% na kretanje fizičkih lica (modalitet 4). Odsustvo liberalizacije kod modaliteta 4 jasno odražava osjetljivu prirodu ovog modaliteta snabdijevanja koji utiče na imigraciju i propise tržišta rada.

Kritike na GATS:

Iako su zemlje u razvoju iskusile posebno brz rast usluga i iako se smatra da one mogu mnogo dobiti od dalje liberalizacije svjetskih tržišta usluga, ove zemlje su izrazile određene bojazni i kritike u vezi sa liberalizacijom trgovine uslugama posredstvom GATS. Kritike su povezane sa nacionalnom autonomijom i suverenitetom, potencijalno negativnim efektima strane konkurencije na domaće pružaoce usluga, konfliktom komercijalnih interesa s jedne strane i socijalnih i razvojnih ciljeva s druge strane itd. GATS ima određene implikacije na javno finansiranje i mehanizme kao što su subvencioniranje, vladine nabavke i netržišni sistemi za postizanje različitih neekonomskih ciljeva. Postoji bojazan da bi ograničenja nametnuta GATS-om imala negativne efekte na troškove, dostupnost i pravičnu distribuciju usluga.

Postoji očigledna neravnoteža u kapacitetu ponude između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju u sektoru usluga – veliki pružatelji usluga su koncentrisani u razvijenom svijetu, čineći liberalizaciju usluga asimetričnom. Zemljama u razvoju su omogućena izuzeća i od MFN klauzule u mnogim osjetljivim sektorima, kao što su finansijske usluge, osnovne telekomunikacijske usluge, usluge vazdušnog i pomorskog saobraćaja, audio-vizuelne usluge.

Pojedini ostali aspekti GATS-a takođe su izloženi kritici. Prije svega se to odnosi na nejasnoće u klasifikaciji usluga, probleme s nomenklaturom, preklapanje u pristupu tržištu i obavezama o nacionalnom tretmanu, neujednačenost korištenja ograničenja i kriterija za korištenje, te probleme netransparentnosti i diskrecionog tumačenja rasporeda obaveza.

Bosna i Hercegovina je uputila zahtjev za pristupanje WTO 11. maja 1999. godine, a na sjednici Generalnog vijeća WTO od 15. jula 1999. godine dobila je status posmatrača. U oktobru 2002. godine upućen je Sekretarijatu WTO "Memorandum o vanjskotrgovinskom režimu BiH za pristupanje BiH Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO)", kao osnova za otpočinjanje pregovora o pristupanju. Analiza dokumenta WT/ACC/5, podnesenog Sekretarijatu WTO u septembru 2003. godine, a koji se odnosio na mjere koje je BiH primjenjivala u svih 12 uslužnih sektora i 150 podsektora, pokazala je da je BiH održavala malobrojna ograničenja u pristupu tržištu i ograničenja nacionalnog tretmana. Od šest mogućih oblika ograničavanja pristupa tržištu, definisanih u članu XVI GATS-a, BiH je primjenjivala tri i to u manjem broju uslužnih sektora. Pomenuta ograničenja odnosila su se na ograničenja broja pružalaca usluga, ograničenja vrste dozvoljenog pravnog lica i ograničenja udjela stranog kapitala. Režim trgovine uslugama BiH tada je ocijenjen relativno liberalnim.

U međuvremenu je BiH uspjela da napravi značajne pomake i u multilateralnim i u bilateralnim pregovorima sa WTO, kao i da razjasni sva preostala zakonodavna ograničenja. Pregovori o pristupanju još uvijek su u toku, a do njihovog okončanja informacije o specifičnim obavezama za usluge su povjerljive i nisu dostupne. Nakon završetka pregovora priprema se Raspored specifičnih obaveza za usluge koji se nakon verifikacije uključuje u Protokol o pristupanju BiH WTO-u.

5.2. Regionalno regulisanje (EU SAA, CEFTA 2006)

5.2.1. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom (SAA)

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju ([SAA – Stabilization and Association Agreement](#)) je treća generacija sporazuma o pridruživanju koje zaključuje Evropska unija, a namijenjen je isključivo zemljama Zapadnog Balkana, sa namjerom da im se omogući približavanje EU i eventualno članstvo. Radi se o preferencijalnom sporazumu mješovitog karaktera koji uređuje odnose EU i BiH u sva tri stuba EU (jedinstveno tržište, zajednička vanjska i sigurnosna politika, pravosuđe i unutrašnji poslovi).

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane, i Bosne i Hercegovine, s druge strane, potpisan je u Luksemburgu 16. juna 2008. godine, a stupio je na snagu 1. juna 2015. godine. Time je BiH konačno uspostavila formalni ugovorni odnos sa EU i dobila status potencijalnog kandidata¹⁰. Potpisivanjem ovog sporazuma BiH je preuzela obavezu postepenog integrisanja u unutrašnje tržište EU i usklađivanja svog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU. Do stupanja na snagu SAA, u trgovinskim odnosima između BiH i EU primjenjivao se tzv. Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima (IA – *Interim Agreement on Trade and Trade-Related Matters*) koji je potpisan i odmah stupio na snagu 1. jula 2008. godine.

Osim pitanja političke i pravne prirode, odredbe SAA uređuju međusobne obaveze i saradnju EU i BiH u brojnim ekonomskim pitanjima: slobodno kretanje roba i usluga uz asimetrično i postepeno ukidanje carina; postepena liberalizacija tržišta rada, uz istovremeno regulisanje radnih odnosa i socijalnog osiguranja; pravo na osnivanje kompanija u EU pod uslovima koji su jednaki onima za nacionalne kompanije EU; postepena liberalizacija usluga i kretanja kapitala; stimulacija konkurencije; instrumenti finansijske pomoći i saradnje; opsežna ekonomska saradnja (u oblasti ekonomije i trgovinske politike, statistike, bankarstva, osiguranja i ostalih finansijskih usluga, revizije i finansijske kontrole, promocije i zaštite investicija, industrije, malih i srednjih preduzeća, turizma, poljoprivrede, carina, oporezivanja, transporta, energije i dr.).

Trgovina uslugama pominje se najprije u Glavi III Sporazuma, koja se odnosi na regionalnu saradnju, odnosno zaključivanje sporazuma između BiH i drugih zemalja regiona koje su

¹⁰ Kandidatski status za BiH je odobren 15. decembra 2022. godine.

potpisale SAA sa EU. Kao glavni elementi tih sporazuma se, između ostalih, navode “uzajamni ustupci u pogledu kretanja radnika, prava poslovnog nastanjivanja preduzeća, pružanja usluga, tekućih plaćanja i kretanja kapitala, kao i drugih politika vezanih za kretanje lica, na nivou predviđenom ovim sporazumom”.

Dijelovi koji se primarno odnose na trgovinu uslugama između EU i BiH sadržani su u nekoliko poglavlja Glave V “Kretanje radnika, poslovno nastanjivanje, pružanje usluga i kretanje kapitala”.

Prema Poglavlju II “Poslovno nastanjivanje” (čl. 51. st. 1 i 2) obje strane SAA se obavezuju se da će kompanijama i podružnicama jedne strane koje se uspostavljaju na teritoriji druge strane olakšati poslovno nastanjivanje, a postojećim kompanijama i podružnicama njihovo poslovanje, putem odobravanja MFN ili nacionalnog tretmana, u zavisnosti koji je povoljniji. Stav 3 istog člana predviđa nacionalni tretman u pogledu donošenja novih propisa i mjera za poslovanje – kompanije obje strane ne mogu biti diskriminirane u odnosu na vlastite kompanije, ukoliko se donesu novi propisi u pogledu poslovnog nastanjivanja i poslovanja. Vijeće za stabilizaciju i pridruživanje utvrdiće detaljne aranžmane za proširenje ovih odredbi na poslovno nastanjivanje državljana obje strane, radi pokretanja privrednih djelatnosti kao samozaposlenih lica (čl. 51. st. 4). Odredbom čl. 51. st. 5 BiH se obavezala na nacionalni tretman subsidijarnih društava kompanija iz EU u pogledu vlasničkih prava ili najma nekretnina na bh teritoriji, uključujući i javna dobra. Objе strane takođe su se obavezale da na svojoj teritoriji, a u skladu sa zakonodavstvom strane u kojem je osnovana kompanija ili podružnica, osiguraju pravo (privremenog) zapošljavanja državljana država članica EU ili državljana BiH pod uslovom da oni predstavljaju ključno osoblje za date kompanije, a njihova boravišna i radna dozvola će se odnositi samo na dati period (čl. 56.).

Izuzeće od odredaba Poglavlja II u izvjesnoj mjeri (slično kao u finansijskom aneksu GATS-a), dopušteno je iz opreza za finansijske usluge (čl. 52. st. 2), a u potpunosti za usluge zračnog prevoza, prevoza unutrašnjim plovnim putevima, te kabotažu u pomorskom prevozu, jer se na njih neće primjenjivati (čl. 53.).

Poglavlje III direktno uređuje pružanje usluga. Prema odredbi čl. 57. st. 1, EU i BiH se obavezuju na postepenu liberalizaciju kretanja usluga u smislu preduzimanja koraka da omoguće da usluge pružaju pravna i fizička lica iz EU ili BiH, a koja imaju (poslovni) nastan na

teritoriji strane kojoj ne pripada lice kojem su te usluge namijenjene. Odredba stava 3 predviđa da će četiri godine nakon stupanja na snagu SAA, Vijeće za stabilizaciju i pridruživanje preduzeti mjere potrebne za postepeno provođenje odredbi stava 1, uzimajući u obzir napredak postignut u usklađivanju zakonodavstva. Usklađivanje zakona pri tome je obaveza koja se odnosi samo na BiH. Član 58. je odredba mirovanja (*stand still*), budući da zabranjuje stranama preduzimanje mjera koje bi dovele do restriktivnijih uslova za pružanje usluga u odnosu na situaciju neposredno pred stupanje na snagu SAA. Transport je u odnosu na ostale usluge posebno apostrofirano u ovom poglavlju, budući da mu je posvećen čl. 59. Između ostalog, BiH se ovim članom obavezala na usklađivanje svojih propisa u ovoj oblasti sa *acquis-om* u mjeri “u kojoj to služi liberalizaciji i zajedničkom pristupu tržištima strana, te olakšava kretanje putnika i roba”.

Poglavlje IV “Tekuća plaćanja i kretanje kapitala” uvodi slobodu plaćanja po tekućim transakcijama platnog bilansa (čl. 60. st. 1) i slobodu kretanja dugoročnog kapitala u vezi sa direktnim investicijama i transferom dobiti od tih investicija, komercijalnim transakcijama, pružanjem usluga i finansijskim kreditima, dok će se do liberalizacije kratkoročnog kretanja kapitala u vidu portfolio investicija i kratkoročnih finansijskih kredita doći nakon perioda od 5 godina. BiH se takođe obavezala na omogućavanje kupovine nekretnina državljanima članica EU, kao i na prilagođavanje zakonodavstva koje će im omogućiti nacionalni tretman.

Za uslužni sektor su takođe posebno značajne odredbe iz Glave VIII “Politike saradnje”, u okviru kojih se predviđa saradnja u pogledu usvajanja pravne tekovine EU, te razmjena znanja i informacija i sl. u sljedećim uslužnim sektorima: bankarstvo, osiguranje i ostale finansijske usluge; turizam; audiovizuelne usluge; usluge elektronskih komunikacija; transport.

Dodatno je uz SAA potpisano sedam aneksa i sedam protokola koji detaljnije uređuju problematiku iz pojedinih članova Sporazuma. Aneks VI uz član 50. Sporazuma odnosi se na poslovno nastanjanje u vezi sa finansijskim uslugama, a Aneks VII uz član 73. Sporazuma na pravo intelektualnog, industrijskog i trgovinskog vlasništva. Protokol 3 uz član 59. Sporazuma odnosi se na regulisanje kopnenog saobraćaja, te osigurava neograničen cestovni tranzitni saobraćaj kroz BiH i EU, efikasniju primjenu načela nediskriminacije i progresivnog usklađivanja zakonodavstva BiH iz oblasti saobraćaja BiH sa zakonodavstvom EU.

Važno je napomenuti da čl. 70. Sporazuma (Glava VI) proširuje obaveze za BiH izvan trgovine uslugama na obavezu postepenog usklađivanja zakonodavstva u svim područjima koja se odnose na usluge sa pravnom tekovinom EU i sa EU Direktivom o uslugama, te na obavezu propisne primjene i efikasnog provođenja usklađenog zakonodavstva. U tom kontekstu Vijeće ministara BiH je svojim zaključkom od 2. jula 2019. godine¹¹ utvrdilo plan prioriteta za pravnu harmonizaciju i utvrdilo obaveze pojedinih institucija BiH na preduzimanje konkretnih aktivnosti. Ovim Zaključkom, između ostalog, obavezuje se Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomske politike BiH da pripremi nacrt Zakona o uslugama. Vlada Federacije BiH je 2020. godine inicirala hitno donošenje Zakona o uslugama BiH, jedinstvene metodologije za *screening* zakonodavstva na nivou BiH, kao i registar propisa koji obuhvata Direktiva o uslugama, sa ciljem pravne sigurnosti i pravnog okvira za adekvatnu transpoziciju Direktive o uslugama. U pogledu entitetskih zakona o uslugama, Federacija BiH još uvijek nema takav zakon, dok je Republika Srpska u oktobru 2013. godine donijela Zakon o uslugama u kojem je između ostalog propisala da je entitetsko Ministarstvo za ekonomske odnose i regionalnu saradnju nadležno za uspostavljanje i održavanje „kontakt tačke za usluge“ za Republiku Srpsku u kontekstu usklađivanja zakona sa EU.

5.2.2. Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini (CEFTA 2006)

Sporazum o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini (“nova CEFTA” ili [CEFTA 2006](#)) potpisan je 19. decembra 2006. godine u Bukureštu. Sporazum je stupio na snagu tokom 2007. godine, zavisno od toga kada ga je koja članica ratifikovala. Za BiH je stupio na snagu 22. novembra 2007. godine.

Nastavljajući trgovinsku liberalizaciju ostvarenu preko mreže bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini sklopljenih u okviru Pakta o stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, CEFTA 2006 je omogućila daljnju liberalizaciju trgovine industrijskim proizvodima i postepenu liberalizaciju trgovine poljoprivrednim proizvodima i uslugama, te unaprijedila određene instrumente integracije i uvela nove. CEFTA 2006 pripada novoj generaciji sporazuma o slobodnoj trgovini koji imaju širi obuhvat, te pored trgovine robom tretiraju i čitav niz drugih aspekata. Poglavlje VI osnovnog teksta Sporazuma (Aneks I CEFTA 2006) odnosi se na tzv. nova trgovinska pitanja

¹¹ Zaključak Vijeća ministara BiH br. 05-07-1-1289-22 / 19 od 02.07.2019.

kao što su trgovina uslugama, investicije, javne nabavke, zaštita prava intelektualne svojine, tržišna konkurencija i olakšavanje trgovine.

Pravni osnov za produbljanje integracije sadržan je u tzv. opštoj razvojnoj klauzuli osnivačkog sporazuma (Aneks I Poglavlje VII član 45. stav 1): "Ukoliko Strana smatra da bi, u interesu privreda Strana, bilo korisno razviti i produbiti odnose uspostavljene ovim Sporazumom njihovim proširenjem na oblasti koje nisu njime obuhvaćene, dostavit će obrazložen zahtjev drugim Stranama. Strane mogu dati upustvo Zajedničkom odboru da ispita takav zahtjev te, tamo gdje je to odgovarajuće, da preporuke, posebno s ciljem otvaranja pregovora." Pojedinačne razvojne klauzule vezane za nova trgovinska pitanja sadržane su u Poglavlju VI: A – Usluge, član 29.; B – Investicije, član 33.; C – Javne nabavke, član 36.; D – Zaštita intelektualnog vlasništva, član 39.

Do produbljanja integracije CEFTA 2006 došlo je usvajanjem odluka Zajedničkog odbora i dodatnih protokola Sporazumu. Između ostalih, 2019. godine usvojen je Dodatni protokol 6 o trgovini uslugama ([AP6 – Additional Protocol 6](#)). Protokol je stupio je na snagu 11. januara 2021. godine, nakon što su ga ratifikovale četiri CEFTA Strane: Srbija, Albanija, Sjeverna Makedonija i Bosna i Hercegovina¹². Dodatni protokol 6 zasnovan je na odredbama GATS-a, prije svega u pogledu definicije pristupa tržištu i nacionalnog tretmana, ali postoje i određene razlike.

Prilog III Protokola sadrži konsolidovani raspored specifičnih obaveza u trgovini uslugama CEFTA Strana. Specifične obaveze navedene su prema pristupu pozitivne liste u zajedničkom rasporedu, a ne u pojedinačnim rasporedima. Raspored se sastoji od dijela sa horizontalnim obavezama i dijela sa obavezama specifičnim za sektore¹³.

Dodatni protokol 6 obezbjeđuje pravni okvir za trgovinu uslugama i saradnju između CEFTA Strana u pravcu liberalizacije trgovine uslugama. Protokol garantuje pristup tržištu i nacionalni tretman pružaocima usluga u sektorima od zajedničkog interesa za članice, uspostavlja osnov za razvijanje saradnje na uklanjanju preostalih barijera, uključujući pitanja koja se odnose na nacionalne regulative i regionalnu elektronsku trgovinu. Posebna pažnja posvećena je prioritetnim sektorima kao što su turizam, finansijske usluge i poštanske (paketne) usluge.

Kod usluga turizma i putovanja koje se pružaju u CEFTA, Protokol predviđa pune obaveze u pogledu pristupa tržištu i nacionalnog tretmana. To znači da neka CEFTA Strana ne može ograničiti pristup svom tržištu, uslovljavajući ga, na primjer, ispitivanjem tržišnih potreba ili

¹² Službeni list BiH, Međunarodni ugovori, broj 17/20

¹³ Za više vidjeti: Service regulatory database, dostupno na: <https://transparency.cefta.int/SRD>

ograničavanjem kapitala ili tržišnog udjela. Takođe se ne mogu diskriminisati pružaoci turističkih usluga iz drugih CEFTA Strana, izuzev turističkih vodiča, za koje su mogu biti dopuštene diskriminatorne mjere kao što je posjedovanje državljanstva ili prebivališta.

U pogledu elektronske trgovine Protokol je obezbijedio sporazum o visokim standardima zaštite podataka i neprimjenjivanju carina na digitalne proizvode, te dijalog o regulatornim pitanjima elektronske trgovine, kao što su prepoznavanje elektronskih potpisa, odgovornost pružalaca usluga s obzirom na prenos i pohranjivanje podataka, zaštita potrošača i dr. (član 18.). Zajednički odbor CEFTA je 2020. godine usvojio Mapu puta za elektronsku trgovinu, koja utvrđuje glavne prioritete u oblasti digitalne trgovine, kao što je usklađivanje osnovnih pravila i uvođenje principa zajedničkog tržišta, olakšavanje carinjenja paketa i uklanjanje neopravdanog geoblokiranja. Ovu agendu su potvrdili lideri Zapadnog Balkana u Zajedničkom regionalnom akcionom planu 2021-2024.

Kao dio agende Zajedničkog regionalnog akcionog plana, CEFTA Strane su se obavezale da će proširiti program u pravcu priznavanja profesionalnih kvalifikacija i dozvola. Fizička lica koja žele poslovati na tržištu CEFTA susreću se sa mnogobrojnim zahtjevima za kvalifikacije. Dodatni protokol 6 je predvidio otpočinjanje procesa na razvoju sporazuma i aranžmana o uzajamnom priznavanju profesionalnih kvalifikacija u okviru CEFTA (član 11.).

CEFTA je pokrenula aktivnosti u cilju ukidanja radnih dozvola za transfere unutar kompanije i pružaoce usluga. Ovo bi omogućilo bržu i jeftiniju mobilizaciju osoblja/kvalifikovanih stručnjaka koji moraju privremeno raditi u drugim CEFTA Stranama. Međutim, ova inicijativa ne uključuje lica koje traže posao u drugim CEFTA Stranama.

Prilog I Protokola sadrži odredbe o privremenom ulasku i boravku fizičkih lica u poslovne svrhe, a radi se o ključnom osoblju, pripravnici, dobavljačima usluga po ugovoru, nezavisnim ekspertima itd. (u GATS-u ne postoji sličan Aneks). Ova pravila uključuju obavezu da se dopusti ulazak i boravak na ograničeno vreme (maksimalni periodi su definisani za svaku kategoriju) pod uslovima koji su utvrđeni propisima u svakoj CEFTA Strani. To znači da se ne smije ograničavati broj dozvola, niti se smiju donositi odluke o ograničenjima na osnovu situacije na tržištu rada.

Zajedno sa Svjetskom bankom i Vijećem za regionalnu saradnju ([RCC – Regional Cooperation Council](#)), CEFTA učestvuje u aktivnostima čiji je cilj da plaćanja među Stranama budu efikasnija i jeftinija odnosno da se ograniče troškovi za intra-CEFTA plaćanja. Ova aktivnost se sprovodi u okviru Zajedničkog regionalnog akcionog plana 2021-2024. kao dio Regionalne trgovinske zone – slobodno kretanje kapitala, prioritet 4.1: Razvoj modernog platnog sistema. CEFTA sporazum u članu 16. daje garanciju da će plaćanja vezana za trgovinu robom biti oslobođena ograničenja, kao i odobravanje, otplata ili prihvatanje kratkoročnih i srednjoročnih kredita za trgovinu robom. Član 14. Dodatnog protokola 6 o trgovini uslugama propisuje da se nikakva ograničenja neće primjenjivati na međunarodne transfere i plaćanja za tekuće transakcije koje se odnose na specifične obaveze. Nadalje, Strane se obavezuju da dozvole transfer kapitala ako je on bitan dio same usluge.

Što se tiče usluga plaćanja, Strane u ovom sektoru imaju različite obaveze. Dok je modalitet snabdijevanja 1 uglavnom ostavljen bez obaveze na liberalizovanje, modalitet snabdijevanja 3 (pružanje usluga putem komercijalnog prisustva na tržištu) je prilično liberalan, s nekim izuzecima koji ograničavaju usluge samo na licencirane banke i/ili finansijske institucije.

Značajne obaveze koje je BiH preuzela prema CEFTA partnerima uključuju sljedeće¹⁴:

- puni pristup tržištu i nacionalni tretman u odnosu na sva četiri modaliteta za poslovne usluge, građevinske i povezane inženjerske usluge, usluge distribucije, obrazovne usluge finansirane iz privatnih izvora, usluge vezane za okoliš, zdravstvene i socijalne usluge (samo privatno finansirane usluge), turizam i usluge vezane uz putovanja (osim turističkih vodiča na koje se primjenjuju zahtjevi za državljanstvo i prebivalište)¹⁵;
- puni pristup tržištu i nacionalni tretman, izuzev ograničenja na modalitet 1, za usluge osiguranja;
- puni pristup tržištu i nacionalni tretman za modalitet snabdijevanja 3 za bankovne i druge finansijske usluge, osim što je potrebno osnivanje specijalizovanog društva kako bi se obavljale aktivnosti upravljanja dioničkim fondovima i investicionim društvima, ali nije preuzeta nikakva obaveza za modalitet 1.

Sve obaveze otvaranja tržišta usluga koje su navedene za BiH, preuzele su i ostale CEFTA Strane. CEFTA Strane se nisu obavezale na otvaranje tržišta za audiovizuelne usluge,

¹⁴ Cijeli sektorski dio Dodatnog protokola 6 sa obavezama BiH dostupan je na <https://cefta.int/wp-content/uploads/2020/09/Annex-III-to-Additional-Protocol-6-Schedule-of-Specific-Commitments-.pdf?1626981936873>

¹⁵ Ove obaveze su preuzele i ostale CEFTA Strane.

rekreativne, kulturne i sportske usluge. Analiza prepreka u trgovini uslugama u nekoliko odabranih sektora od zajedničkog interesa (građevinarstvo, kopneni saobraćaj, pravne usluge i ITC usluge) pokazala je da je modalitet snabdijevanja uslugama koji se odnosi na kretanje stranih radnika i stručnjaka (modalitet 4) najviše podložan ograničenjima.

Studije vezane za usluge u CEFTA 2006:

- *Assesment of Potential for the Liberalization of Trade in Services Among CEFTA Parties*
- *Barriers to Trade in Services in the CEFTA Region*
- *Creation of a Regulatory Database in Professional and Construction Services and STRI*
- *Study on MRAs in Professional Services and CEFTA Integration*
- *Facilitation of Trade in Services Negotiations*
- *Study to Identify Sectors of Interest for Potential Mutual Recognition of Professional Qualifications*

Najznačajnije aktivnosti koje se preduzimaju ili namjeravaju dalje preduzeti u vezi sa Dodatnim protokolom 6 u trgovini uslugama do 2023. godine, odnose se na sljedeće:

- pregled obaveza preuzetih u okviru AP6 u neliberalizovanim sektorima, s ciljem produbljivanja otvaranja tržišta u tim sektorima;
- procjenu uticaja CEFTA na dalji rast trgovine i investicija, globalne lance vrijednosti, tržište rada;
- uspostavu i održavanje platforme za statističke podatke o trgovini uslugama, FATS i FDI.

Aktivnosti vezane za trgovinu uslugama vodi CEFTA Podkomitet za trgovinu uslugama zajedno sa drugim tehničkim tijelima kao što su Radna grupa za statistiku trgovine uslugama, statistiku FATS i FDI, Zajednička [CEFTA-RCC-ERISEE](#)¹⁶ radna grupa za priznavanje profesionalnih kvalifikacija.

Lideri zemalja Zapadnog Balkana (WB 6) su 10. novembra 2020. godine na sastanku u okviru Berlinskog procesa usvojili jedinstven Akcioni plan za [Zajedničko regionalno tržište](#). Zajedničko regionalno tržište obuhvatiće: regionalni trgovinski prostor koji se zasniva na četiri slobode – slobodnom kretanju robe, usluga, ljudi i kapitala, regionalni investicioni prostor, regionalni industrijski i inovacioni prostor, regionalni digitalni prostor. Zajedničko regionalno tržište donijelo bi time potpunu liberalizaciju kretanja usluga u regionu.

Korisni linkovi:

- <https://cefta.int/news/cefta-trade-portal/>
- <https://cefta.int/trade-info-center/>

¹⁶ CEFTA-Regional Cooperation Council-Education Reform Initiative of South Eastern Europe

5.3. NACIONALNO ZAKONODAVSTVO, INSTITUCIJE I STRATEGIJE

Institucije

U Bosni i Hercegovini su za regulisanje usluga na državnom nivou, u smislu formulisanja politike trgovine uslugama, koordiniranja ili provođenja propisa iz oblasti trgovine uslugama, značajne sljedeće institucije:

- [Vijeće ministara BiH](#),
- [Ministarstvo vanjskih poslova BiH](#),
- [Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH](#),
- [Ministarstvo prometa i komunikacija BiH](#),
- [Ministarstvo sigurnosti BiH](#),
- [Ministarstvo civilnih poslova BiH](#),
- [Centralna banka BiH](#),
- [Direkcija za evropske integracije BiH](#),
- [Direkcija za civilno zrakoplovstvo BiH](#),
- [Regulatorna agencija za komunikacije BiH](#),
- [Agencija za poštanski promet BiH](#),
- [Agencija za osiguranje depozita BiH](#),
- [Agencija za osiguranje u BiH](#),
- [Služba za poslove sa strancima BiH](#).

U skladu sa [Ustavom BiH](#) (čl. III. 1 b) vlasti na nivou države BiH imaju nadležnost u oblasti vanjskotrgovinske politike. Formulisanje politika vezanih za trgovinu uslugama kao što su vanjskotrgovinska politika i politika direktnih stranih investicija, te pregovaranje i priprema sporazuma o bilateralnim trgovinskim i investicionom odnosima i odnosima sa međunarodnim organizacijama od značaja za trgovinu i investicije, u isključivoj su nadležnosti¹⁷ [Ministarstva za ekonomske odnose i vanjsku trgovinu BiH \(MVTEO\)](#) kao institucije na državnom nivou. Nadležna ministarstva, uprave i agencije oba entiteta i Brčko Distrikta regulišu usluge u skladu sa politikama razvijenim na državnom nivou, uz koordinaciju od strane MVTEO. Implementacija politika i propisa koje utiču na trgovinu uslugama provodi se i na državnom i na entitetskom nivou.

¹⁷ Zakon o ministarstvima i drugim tijelima uprave Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 5/2003, 42/2003, 26/2004, 42/2004, 45/2006, 88/2007, 35/2009, 59 / 2009, 103/2009, 87/2012, 6/2013, 19/2016 i 83/2017), čl. 9.

Na entiteskom nivou postoji više institucija čiji se djelokrug rada, između ostalog, odnosi i na uslužni sektor, ali glavne institucije povezane sa trgovinom uslugama su [Ministarstvo trgovine Federacije BiH \(MOT\)](#) i [Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske \(MTT\)](#). Federalno ministarstvo trgovine obavlja upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine, koji se odnose na vanjsku i domaću trgovinu, funkcionisanje jedinstvenog tržišta, uticaj privrednog sistema i ekonomske politike na tržište roba i usluga; odnose ponude i potražnje, cijene roba i usluga; zaštitu potrošača. Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske nadležno je za administrativne i stručne poslove koji se odnose na unutrašnju i vanjsku trgovinu roba i usluga, turizam i ugostiteljstvo, zanatstvo, funkcionisanje jedinstvenog tržišta, strategiju i politiku trgovine i turizma, regulative iz oblasti i njihovo usklađivanje sa pravnim aktima EU, te učešće u evropskim integracionim procesima i projektima koji se odnose na trgovinu. Prema Zakonu o republičkoj upravi¹⁸, ovo ministarstvo zapravo ima nadležnosti samo za trgovinske, turističke i ugostiteljske usluge.

U Brčko Distriktu, kao zasebnoj administrativnoj jedinici pod neposrednom upravom države BiH, [Odjeljenje za privredni razvoj, sport i kulturu](#) je nadležno za usluge, odnosno za pripremanje, predlaganje i izvršavanje propisa koji se, između ostalog, odnose na poslovne inicijative i usluge, kao i za unapređivanje investicija¹⁹.

Zakonodavstvo

Zakon o vanjskotrgovinskoj politici BiH²⁰ uređuje režim međunarodne trgovine uslugama. Trenutno ne postoji zakon u uslugama na državnom nivou koji bi regulisao pružanje usluga kroz četiri GATS modaliteta, iako je u zaključcima Vijeća ministara BiH još iz jula 2019. godine bila predviđena priprema njegovog nacarta.

U Federaciji BiH oblast usluga nije sistemski uređena, odnosno ne postoji okvirni zakon koji reguliše oblast usluga. Iako i kantoni imaju nadležnosti u ovoj oblasti, utvrđivanje ekonomske i trgovinske politike, uključujući trgovinsku politiku usluga, jprema Ustavu Federacije BiH je isključiva nadležnost Federacije²¹.

¹⁸ Zakon o republičkoj upravi ("Službeni glasnik RS", br. 115/2018), čl. 24.

¹⁹ Zakon o javnoj upravi Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", broj 25/2020 – prethodni tekst), čl. 22.1.b)

²⁰ Zakon o vanjskotrgovinskoj politici BiH (Službeni glasnik BiH br. 7/1998 i 35/2004), Poglavlje III.

²¹ Ustav FBiH, čl. III.1.1.b)

Republika Srpska je u oktobru 2013. godine usvojila Zakon o uslugama²². U pogledu regulisanja uslova obavljanja usluga u pojedinim sektorima, postoji visok stepen centralizacije u Republici Srpskoj – regulisanje uslova podliježe sektorskom zakonodavstvu na nivou entiteta. Za postupke u kojima se utvrđuje ispunjenost uslova za obavljanje određenih usluga, osim tijela na entitetskom nivou, obično su nadležna tijela lokalne samouprave, odnosno gradovi i opštine.

Zbog složenog institucionalnog uređenja BiH, postoji veliki broj zakona i propisa na različitim nivoima koji utiču na trgovinu uslugama, te umjesto taksativnog popisa, navodimo neke od značajnijih²³:

Zakoni kojima se uređuje osnivanje privrednih društava i ulaganja (modalitet snabdijevanja 3 u GATS):

- Zakon o vanjskotrgovinskoj politici BiH (Službeni glasnik BiH br. 7/98),
- Zakon o privrednim društvima RS (Službeni glasnik RS 24/98),
- Zakon o politici direktnih stranih ulaganja BiH (Službeni glasnik BiH br. 17/98),
- Zakon o stranim ulaganjima FBiH (Službene novine FBiH 61/01),
- Zakon o stranim ulaganjima RS (Službeni glasnik RS 22/98).

Zakoni kojima se uređuje boravak fizičkih lica (modalitet snabdijevanja 4 u GATS):

- Zakon o strancima BiH (Službeni glasnik BiH br. 88/15),
- Zakon o zapošljavanju stranaca FBiH (Službene novine FBiH br. 8/99),
- Zakon o zapošljavanju stranaca u Brčko Distriktu (Službeni glasnik Brčko Distrikta br. 17/02).

Odabrani sektorski zakoni:

Pravne usluge:

- Zakon o advokaturi u FBiH (Službene novine FBiH br. 40/02),
- Zakon o advokaturi RS (Službeni glasnik RS br. 37/02).

Računovodstvo i revizija:

- Zakon o računovodstvu FBiH (Službene novine FBiH br. 12/98),
- Zakon o reviziji FBiH (Službene novine FBiH br. 12/98),
- Zakon o računovodstvu i reviziji RS (Službeni glasnik RS br. 62/02).

²² Zakon o uslugama (Službeni glasnik RS br. 89/13)

²³ Dijelom preuzeto iz: EU4Trade projekat, "Praktični priručnik o trgovini uslugama i međunarodnom razvoju", Sarajevo, decembar 2021.

Telekomunikacije:

- Zakon o komunikacijama Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH br. 31/03, 75/06 i 32/10).

Usluge osiguranja:

- Zakon o posredovanju u privatnom osiguranju FBiH (Službene novine FBiH br. 22/05),
- Zakon o društvima za osiguranje u privatnom osiguranju FBiH (Službene novine FBiH br. 24/05 i 36/10),
- Zakon o posredovanju u osiguranju Republike Srpske (Službeni glasnik RS br. 17/05 i 64/06),
- Zakon o društvima za osiguranje Republike Srpske (Službeni glasnik RS br. 17/05, 1/06 – ispravka, 64/06, 74/10, 47/17 i 58/19).

Finansijske usluge:

- Zakon o bankama FBiH (Službene novine FBiH br. 27/02 i 41/02),
- Zakon o bankama u RS (Službeni glasnik RS br. 44/03),
- Zakon o Agenciji za bankarstvo FBiH (Službene novine FBiH br. 45/00),
- Zakon o agenciji za bankarstvo u RS (Službeni glasnik RS br. 18/01).

Poštanske usluge:

- Zakon o poštanskim uslugama BiH (Službeni glasnik BiH br. 33/05).

Turizam:

- Zakon o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti FBiH (Službene novine FBiH br. 28/03),
- Zakon o turizmu RS (Službeni glasnik RS br. 30/03).

Strategije

Pored institucionalnog okvira kojim se uređuje obavljanje usluga u zemlji i inostranstvu, neizostavan je i strateški okvir kojim se usmjerava razvoj uslužnog sektora. Budući da je uslužni sektor u BiH najveći sektor sa značajnim uticajem na ostale sektore, odgovarajuće usmjeren razvoj ovog sektora mogao bi doprinijeti unapređenju konkurentnosti i općenito razvoju ekonomije BiH.

Strateško usmjeravanje uslužnog sektora BiH odvija se na regionalnom, nacionalnom, entitetskom i kantonalnom nivou. Na nivou države ne postoji sveobuhvatna razvojna strategija, niti strategija vezana za vanjsku trgovinu. Posljednja cjelovita strategija razvoja BiH bila je pripremljena za period 2010-2014. godine, ali nikada nije institucionalno usvojena. Umjesto

razvojne strategije, postojali su drugi strateški dokumenti kojima su se posljednjih nekoliko godina usmjeravale reforme i razvoj na nivou države, kao što su Strateški okvir za BiH (posljednji je urađen za period 2014-2020.) i Program ekonomskih reformi (ERP – *Economic Reform Program*). BiH je kao kandidat za pristupanje EU obavezna da na godišnjem nivou izrađuje Program ekonomskih reformi (ERP – *Economic Reform Program*). Počev od 2015. godine, BiH svake godine usvaja ERP u skladu sa Reformskom agendom iz 2015., a prema metodologiji Evropske komisije. Entiteti takođe izrađuju svoje programe ekonomskih reformi, koji se zatim uklapaju u ERP na nivou države. Posljednji je usvojen [Program ekonomskih reformi 2022-2024.](#)

Umjesto strategije rasta izvoza na državnom nivou, entiteti i Brčko Distrikt su usvajali sopstvene strategije kojima su, između ostalog, nastojali usmjeriti razvoj i vanjsku trgovinu sektora usluga. U Republici Srpskoj je usvojena Strategija podsticanja izvoza Republike Srpske 2009-2012 koja je među prioritetne sektore uvrstila građevinarstvo i turizam. U Republici Srpskoj postoje [Smjernice za razvoj privrede Republike Srpske](#) iz 2018. godine, u kojima se izlaže niz mjera po pojedinačnim sektorima, s tim da je od sektora usluga zastupljen samo turizam. Za Federaciju BiH (FBiH) nije pripremljena slična strategija, već je u to vrijeme usvojena Strategija ekonomskog razvoja FBiH za 2010-2020, koja je obuhvatila i više sektorskih strategija, a između ostalog i one koje su vezane za transport, komunikacije, obrazovanje, zdravlje i turizam. U novoj [Strategiji razvoja FBiH 2021-2027](#) navodi se da je potrebno donijeti zakonski okvir za podsticanje razvoja strateških djelatnosti, među kojima se naglašava sektor informacijskih tehnologija (IT sektor) kao najperspektivniji i najbrže rastući sektor u FBiH. U ovoj strategiji se u okviru strateškog cilja 1 “Ubrzan ekonomski razvoj” kao prioriteti, između ostalog, navode: podrška razvoju turističkog sektora, posebno u sprezi sa kulturno-istorijskim institucijama (kulturni turizam), zdravstvenim institucijama i pružanjem medicinskih usluga (zdravstveni turizam) i IT sektorom/uslugama zbog unapređenja sistema turističkog informisanja; unapređenje finansijskog sistema. Takođe je usvojena i [Strategija razvoja Brčko Distrikta BiH za period 2021-2027.](#)

Strateški dokumenti u kojima se takođe tretira razvoj sektora usluga na nivou države, a posebno razvoj vanjske trgovine uslugama, su:

- strateški dokumenti međunarodnih organizacija (Svjetske banke, Evropske banke za obnovu i razvoj dr.) vezani za BiH – [Country Partnership Framework for 2023-2027](#), [Strategija za BiH 2022-2027](#) itd.;
- strategije i akcioni planovi koje je BiH prihvatila u okviru procesa integracije regiona Jugoistočne Evrope kao što su: Strategija Jugoistočne Evrope 2020 – Poslovi i prosperitet u Evropskoj perspektivi ([Strategija SEE 2020](#)), [Strategija 2030](#) koju je pripremio RCC i koja je usvojena u junu 2021. godine, Višegodišnji akcijski plan za Zajednički ekonomski prostor ([MAP REA – Multi-Annual Action Plan for Regional Economic Area in the WB](#)) kreiran uz podršku Evropske komisije, Akcioni plan za zajedničko regionalno tržište 2021-2024.
- dokumenti koji usmjeravaju ispunjavanje međunarodnih obaveza preuzetih Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, sporazumima i protokolima u okviru CEFTA 2006 i pregovorima u okviru procesa pristupanja WTO.

BiH je takođe dio dvije makroregionalne strategije EU – EU strategije za Dunavsku regiju ([EUSDR](#)) i EU strategije za Jadransko-jonsku regiju ([EUSAIR](#)), koje treba da povežu zemlje članice EU i pojedine zemlje nečlanice u procesu rješavanja zajedničkih izazova, od kojih se dva odnose na bolju povezanost transportnih mreža i unapređenje održivog turizma. EUSAIR je izgrađen na četiri tematska stuba, a to su: plavi rast (održivi rast u morskom i pomorskom sektoru), povezivanje regije, kvalitet okoliša i održivi turizam.

Gledano po pojedinačnim sektorima usluga u BiH, primjetno je da su oni na različitim nivoima razvoja s obzirom na razvoj tržišta, reformu tržišne strukture, regulatorni režim i stepen liberalizacije trgovine. Stoga bi bilo potrebno da se za perspektivne sektore urade pojedinačne sektorske strategije koje će voditi računa o nivou razvijenosti i liberalizovanosti, te o specifičnostima sektora.

Na državnom nivou usvojena je samo strategija za transportni sektor kao [Okvirna strategija prometa Bosne i Hercegovine za period 2016-2030](#) sa odgovarajućim Akcionim planom (juli 2016.). Entiteti takođe nisu bili dovoljno aktivni u izradi strateških dokumenata za usmjeravanje razvoja pojedinih strategija, te je Federacija BiH izradila svega dvije takve strategije, a Republika Srpska tri.

Glavni strateški dokumenti vezani za pojedinačne sektore usluga u Federaciji BiH su:

- [Transportna strategija Federacije BiH 2016-2030](#) (usvojena);
- Strategija razvoja turizma Federacije BiH 2021-2027 (u izradi).

U Federaciji BiH svi kantoni imaju sopstvene strategije razvoja, a od strategija pojedinačnih sektora usluga kantoni su najčešće pripremali strategiju razvoja turizma (npr. Bosansko-podrinjski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton, Županija zapadno-hercegovačka, Kanton Sarajevo).

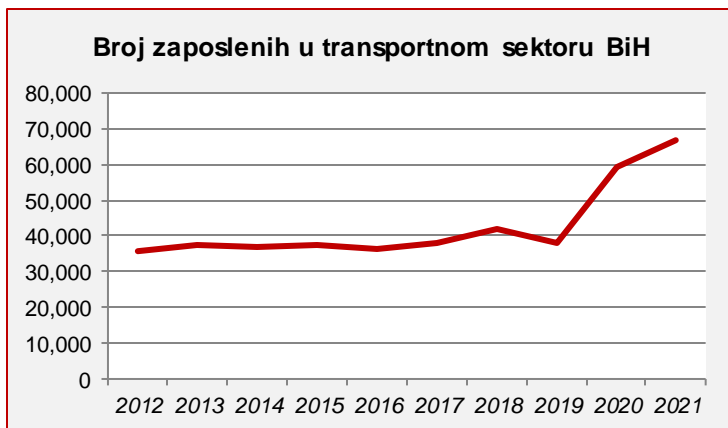
Strategije u Republici Srpskoj vezane za pojedine sektore usluga su:

- Strategija transporta RS za period 2016-2030 (usvojena);
- Strategija razvoja obrazovanja RS 2016-2021 (usvojena);
- Strategija razvoja turizma RS 2021-2027 (u izradi).

6. DODATAK: TRANSPORTNI SEKTOR BIH

Transportni sektor BiH jedan je od uslužnih sektora čiji je razvoj među prioritetima regionalnih strategija i domaćih strateških dokumenata. Pozitivne eksternalije koje razvijeni transport i transportna infrastruktura mogu imati na nacionalnu ekonomiju čini ovaj sektor izuzetno značajnim za postizanje bržeg ekonomskog rasta, unapređenje konkurentnosti i povećanje zaposlenosti. Suprotno tome, nerazvijen transportni sektor otežava funkcionisanje i razvoj konkurentnosti ostalih sektora u nacionalnoj ekonomiji.

Transportni sektor u BiH je u predpandemijskom periodu obuhvatao 2.017 kompanija (7,4% ukupnog broja kompanija u BiH) i 4.507 preduzetnika (9,6% ukupnog broja preduzetnika u BiH), te zapošljavao oko 38.000 radnika, što je 6,6% ukupnog broja zaposlenih u BiH²⁴. Prema podacima Međunarodne organizacije rada ([ILO – International Labour Organization](#)), učešće transportnog sektora u zaposlenosti se u međuvremenu naglo povećalo u odnosu na 2019. godinu za čak 75% na nivo od 66.786²⁵. Do tada je broj zaposlenih u sektoru uglavnom imao stabilan trend i kretao se od 36 do nešto više od 37 hiljada.

Transportni sektor BiH ima posebno značajno učešće u vanjskoj trgovini uslugama, kako u izvozu, tako i u uvozu. Po izvoznom učešću je na drugom mjestu među uslužnim sektorima (više od jedne petine ukupnog izvoza usluga), odmah poslije usluga putovanja, a po uvoznom učešću je prvi sa preko 40% učešća. Prosječno izvozno učešće za period 2015-2021. godine iznosilo je 22,4%, a prosječno uvožno učešće 36,6%.

²⁴ Agencija za statistiku BiH, "Strukturne poslovne statistike 2020", Tematski bilten TB14, Sarajevo, 2022.; Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/SBS_00_2020_TB_1_BS.pdf

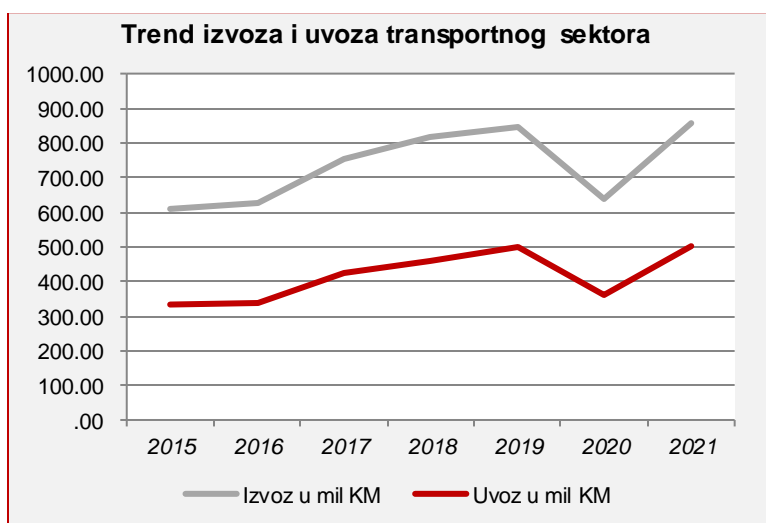
²⁵ https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer17/?lang=en&id=EMP_TEMP_SEX_AGE_ECO_NB_A

Učešće transportnog sektora u vanjskoj trgovini BiH, %

Indikator	Djelatnost	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Prosjek
Učešće u izvozu, %	Putovanja	44,8	46,1	45,8	36,4	49,5	30,2	42,6	42,2
	Transport	20,6	19,8	21,6	25,4	20,4	26,2	22,7	22,4
Učešće u uvozu, %	Putovanja	35,8	37,7	36,7	37,3	37,0	24,6	26,9	33,7
	Transport	33,0	31,9	36,9	37,7	37,1	38,0	41,7	36,6

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH²⁶

Značaj transportnog sektora za vanjsku trgovinu uslugama se postepeno povećava, budući da se kontinuirano i paralelno povećavaju vrijednosti i izvoza i uvoza. Jedina iznimka bila je prva pandemijska godina, kada je došlo do naglog pada, ali se već sljedeće godine vanjska trgovina sektora oporavila.

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH

S obzirom da je izvoz značajno veći od uvoza (u pojedinim godinama gotovo dvostruko), transportni sektor je jedan od sektora koji godinama unazad ostvaruje trgovinski suficit.

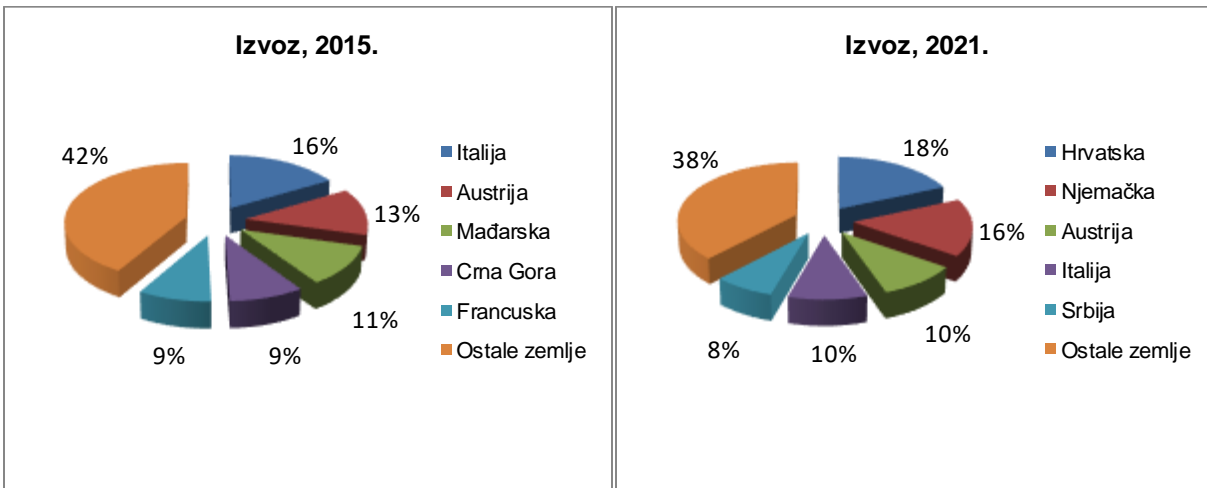
²⁶ Centralna banka BiH, Statistika vanjskog sektora – Statistički dodatak: Međunarodna trgovina uslugama; Dostupno na <https://cbbh.ba/content/read/1122>

Vanjska trgovina transportnog sektora BiH, mil KM

Opis	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Izvoz u mil KM	609,4	627,1	753,8	817,8	844,8	640,5	856,9
Uvoz u mil KM	333,3	335,1	425,7	459,8	501,5	362,9	501,8
Trgovinski bilans	276,1	292,0	328,2	357,9	343,3	277,6	355,2

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH²⁷

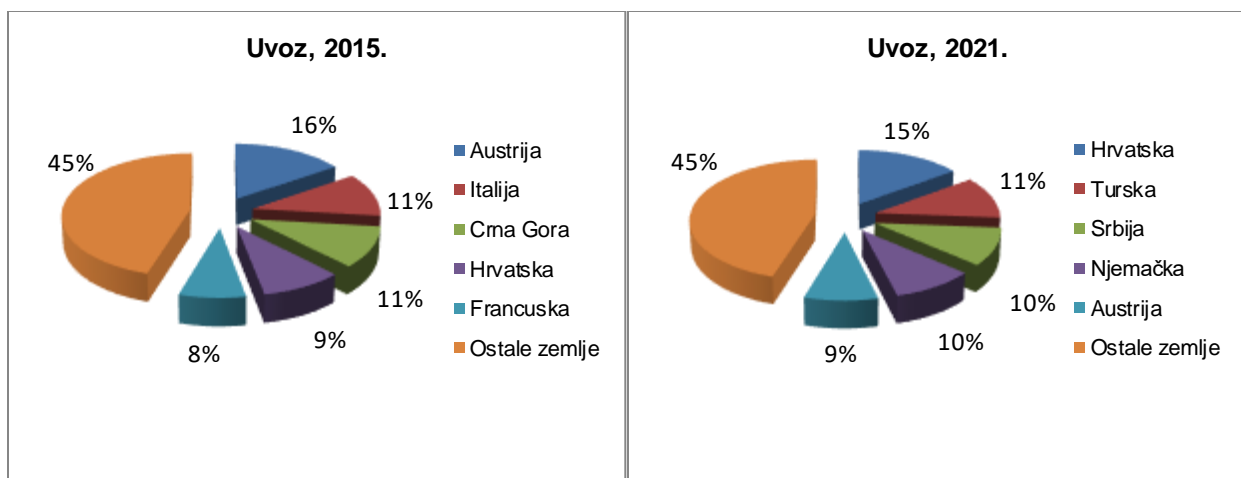
U 2021. godini je najznačajniji partner u vanjskoj trgovini transportnim uslugama BiH bila Hrvatska, posmatrano i u izvozu i u uvozu. Hrvatska je sa izvoznim učešćem od 18% bila najznačajnija izvozna destinacija usluga ovog sektora, a slijedile su Njemačka i Austrija. Interesantno je da su u odnosu na 2015. godinu, tri nove zemlje dospjele na listu top 5 izvoznih tržišta transportnog sektora – umjesto Mađarske, Crne Gore i Francuske, sada su na listi Hrvatska, Njemačka i Srbija.

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH

Najznačajnija zemlja porijekla uvoza transportnih usluga u 2021. godini bila je, sa 15% uvoznog učešća, takođe Hrvatska, a slijedile su Turska i Srbija. Slično kao i kod izvoza, u 2015. godini je lista top 5 glavnih partnera u uvozu transportnih usluga izgledala drugačije nego u 2021. kada su Italiju, Crnu Goru i Francusku na listi zamijenile Turska, Srbija i Njemačka.

²⁷ Centralna banka BiH, Statistika vanjskog sektora – Statistički dodatak: Međunarodna trgovina uslugama; Dostupno na <https://cbbh.ba/content/read/1122>

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH

Međutim, za razliku od značajnog doprinosa vanjskoj trgovini uslugama, transportni sektor ima relativno mali doprinos ekonomskom rastu – udio djelatnosti ovog sektora (uključujući i skladištenje) u bruto domaćem proizvodu zemlje iznosio je prosječno 3,4% tokom perioda 2015-2021., odnosno 3,3% u 2021. godini.

Doprinos transportnog sektora bruto domaćem proizvodu BiH, %								
Opis	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Prosjek
Transport i skladištenje - doprinos GDP, %	3,51	3,50	3,64	3,50	3,48	3,22	3,27	3,4

Izvor: Priređeno na osnovu podataka CBBiH²⁸

Transportni sektor takođe nije zabilježio uspjeh u privlačenju stranih investicija – u ovaj sektor je uloženo vrlo malo stranog kapitala u odnosu na ostale glavne kategorije uslužnih djelatnosti. Transportni sektor je do sada (od maja 1994. godine do kraja 2021. godine) privukao svega 1% ukupnih FDI u BiH²⁹ – 123,1 miliona KM, od čega najviše iz Hrvatske 31,9 mil KM, Slovenije 24,6 mil KM, Austrije 17,6 mil KM, Njemačke 17,6 mil KM i Srbije 16,7 mil KM³⁰.

²⁸ Agencija za statistiku BiH, "Bruto domaći proizvod prema proizvodnom, dohodovnom i rashodnom principu 2021", Tematski bilten TB01, Sarajevo, 2023.; Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2023/NAC_00_2021_TB_1_BS.pdf

²⁹ http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/DSI%20Stanje%20i%20performanse_mart%202023_B.pdf

³⁰ CBBiH, Statistički dodatak – Strane direktne investicije po zemljama i područjima djelatnosti; Dostupno na: <https://www.cbbh.ba/content/read/1122>

Konkurentnost ovog sektora treba posmatrati kroz različite pokazatelje – ne samo kroz njegovu vanjsku trgovinu odnosno izvoznu konkurentnost, već i kroz razvijenost transportne infrastrukture i efikasnost usluga, budući da su to faktori ukupne nacionalne konkurentnosti. Prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma ([WEF – World Economic Forum](#)) za 2019. godinu ([Global Competitiveness Report 2019](#)), BiH je u oblasti transportne infrastrukture bila rangirana na 108. mjestu od 141 zemlje obuhvaćene istraživanjem. U regionu Jugoistočne Evrope BiH je zauzela predposljednje mjesto ispred Albanije (rang 120.), a poslije Hrvatske (36.), Srbije (46.), Sjeverne Makedonije (84.) i Crne Gore (106.). Pri tome su u BiH najslabije ocijenjeni sljedeći faktori: kvalitet cestovne infrastrukture (rang 121.), efikasnost usluga transportnog saobraćaja (rang 121.) i usluge luka (rang 133.).

Sektor transporta zapravo se smatra jednim od najmanje razvijenih sektora usluga u BiH, sa najnerazvijenijom opštom prometnom infrastrukturom u regionu. Stoga je u ovom sektoru najizraženija potreba za većom regionalnom saradnjom, kao i za značajnim ulaganjima u poboljšanje transportne infrastrukture i povećanje transportnih kapaciteta.

Postoji niz strateških dokumenata u kojima se razvoj transportnog sektora smatra jednim od strateških prioriteta za BiH. Takođe je indikativno

da je jedina strategija koja je za neki uslužni sektor usvojena na državnom nivou upravo strategija transporta – u julu 2016. godine usvojena je [Okvirna strategija transporta u BiH za period 2016-2030](#) sa odgovarajućim Akcionim planom. Okvirna strategija podrazumijevala je usvajanje strategija razvoja transportnog sektora za period 2016-2030. na nivou entiteta i Brčko Distrikta, u skladu sa nadležnostima ovih administrativnih jedinica, te su takođe usvojene Transportna strategija Federacije BiH, Strategija transporta RS i Transportna strategija Brčko Distrikta.

Zahvaljujući usvajanju Okvirne strategije, pomoć iz programa [IPA II](#) uključena je u [Revidirani indikativni strateški dokument 2014-2020](#), a pokrivaće izgradnju kapaciteta, razvoj politika,

Za oblast transporta na državnom nivou nadležno je [Ministarstvo komunikacija i prometa BiH](#), a na nivou entiteta i Brčko Distrikta – [Ministarstvo saobraćaja i veza Republike Srpske](#), [Federalno ministarstvo prometa i komunikacija](#) i [Odjeljenje za javne poslove Vlade Brčko Distrikta](#).

Nadležnosti Ministarstva komunikacija i prometa BiH obuhvataju: politiku i regulisanje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih uređaja; međunarodni i međuentitetski promet i infrastrukturu; pripremanje ugovora, sporazuma i drugih akata iz oblasti međunarodnih i međuentitetskih komunikacija i prometa; odnose sa međunarodnim organizacijama iz oblasti međunarodnih i međuentitetskih komunikacija i prometa; pripremu i izradu strateških i planskih dokumenata iz oblasti međunarodnih i međuentitetskih komunikacija, prometa, infrastrukture i informacionih tehnologija; poslove kontrole neometanog prometa u međunarodnom prometu; civilno zrakoplovstvo i nadzor zračnog prometa.

usklađivanje zakonodavstva i ulaganja u transportni sektor, s ciljem integracije putne i željezničke mreže, avijacije, unutrašnje plovidbe, pomorstva i luka unutar regije i sa EU, u skladu s relevantnom pravnom tekovinom EU i dogovorenim mjerama Agende za povezivanje za Zapadni Balkan ([Connectivity Agenda](#)).

U 2015. godini EU je pokrenula Agendu za povezivanje i do 2020. godine izdvojila gotovo 1 mlrd EUR za prioritarno finansiranje ključnih saobraćajnih i energetskih veza u regionu, kako bi se povezale zemlje regiona međusobno i sa EU. Agenda za povezivanje kombinuje političko vodstvo i lokalno vlasništvo sa konkretnom tehničkom pripremom i praćenjem napretka kroz tijela kao što je Transportna opservatorija Jugoistočne Evrope ([SEETO – South East Europe Transport Observatory](#)). BiH je aktivni učesnik ovog procesa i potpisala je ugovor sa SEETO, što je označeno kao proširenje Transevropske transportne mreže ([TEN-T – Trans-European Transport Network](#)) na region Zapadnog Balkana prema ciljevima Strategije SEE 2020. U septembru 2017. godine BiH je potpisala Ugovor o Transportnoj zajednici između EU i zemalja Zapadnog Balkana (usvojen na samitu WB6 u Trstu u julu 2017. godine), a u augustu 2020. godine, nakon stupanja Ugovora na snagu, SEETO je zamijenjen stalnim sekretarijatom Transportne zajednice ([TC – Transport Community](#)).

Transportna zajednica predstavlja međunarodnu organizaciju osnovanu sa ciljem razvoja saobraćajne mreže između EU i zemalja Jugoistočne Evrope čiji članovi su EU i šest ekonomija Zapadnog Balkana – Albanija, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Kosovo, Crna Gora i Srbija. Svrha Transportne zajednice je da se pravila, principi i politike EU za transportno tržište prošire na ekonomije Zapadnog Balkana kroz pravno obavezujući okvir. Ugovor o TC se primenjuje u području drumskog, željezničkog, unutrašnjeg vodnog i pomorskog saobraćaja.

Transportni sektor zauzima značajno mjesto i u strategijama međunarodnih organizacija koje pružaju podršku razvoju BiH. Svjetska banka (WB – *World Bank*) pripremila je [Country Partnership Framework for Bosnia and Herzegovina 2023-2027](#), u okviru kojeg se među prioritetima pominje transportni sektor. Evropska banka za obnovu i razvoj ([EBRD – European Bank for Reconstruction and Development](#)) je objavila [Strategiju za BiH 2022-2027](#), gdje se Prioritet 2 odnosi se na rješavanje ključnih infrastrukturnih nedostataka uz unapređenje upravljanja i daljnju regionalnu integraciju, što se između ostalog odnosi i na transportnu infrastrukturu.

Aktivnosti na realizaciji ciljeva koji se odnose na transport u okviru ovog prioriteta su sljedeći:

- finansiranje ključne infrastrukture (uključujući Koridor Vc, ceste, željeznice, luke, aerodrome), osiguranje inkluzivnog pristupa uslugama uz promociju zelene i sa Pariškim sporazumom

usklađene održive povezanosti; jačanje upravljanja infrastrukturom, institucionalnih okvira, praksi nabavki i kapaciteta za implementaciju, uključujući pripremu infrastrukturnih projekata;

- finansiranje zelenog i održivog (regionalnog) povezivanja, zajedno sa drugim zainteresiranim stranama, i, u skladu sa Ekonomskim investicijskim planom za Zapadni Balkan, promovisanje infrastrukture za alternativna goriva i pametnu mobilnost.

Transportnom sektoru neophodna je reforma i usklađivanje zakona sa EU *acquis*-om, što predstavlja i obavezu BiH u skladu sa članom 59. [Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BiH sa EU](#) i [Protokolom 3 o kopnom saobraćaju](#). U čl. 59. koji je u cjelini posvećen transportu, odredba st. 6 kaže: “Bosna i Hercegovina će svoje zakonodavstvo, uključujući administrativna, tehnička i druga pravila, prilagoditi zakonodavstvu Zajednice koje se u određenom trenutku primjenjuje u zračnom, pomorskom, unutrašnjem vodenom i kopnom saobraćaju, i to u onoj mjeri u kojoj to služi liberalizaciji i zajedničkom pristupu tržištima strana, te olakšava kretanje putnika i roba.”

VANJSKOTRGOVINSKA KOMORA BOSNE I HERCEGOVINE
СПОЉНОТРОГОВИНСКА КОМОРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
FOREIGN TRADE CHAMBER OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Finansijski podržano u okviru projekta:

Projekat implementira:

U saradnji sa:

Projekat finansira:

